

rijksuniversiteit
 groningen

faculteit ruimtelijke
 wetenschappen

Landschappen en landschapselementen als dragers van de Friese identiteit

Naam: Eelke van der Veen

Master thesis Culturele Geografie

Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen

Rijksuniversiteit Groningen

Begeleider: Dr. Peter Groote

Datum: 15-08-2014

Voorwoord

Hierbij presenteer ik u mijn scriptie over identiteitsbepalende landschappen en landschaps-elementen van de provincie Friesland. De onderwerpen 'identiteit' en 'landschap' en de onderlinge relatie tussen beide begrippen hebben mij tijdens mijn bachelor Sociale Geografie en Planologie en mijn master Culturele Geografie altijd zeer geboeid. Dit is ook terug te zien in het onderzoek wat ik heb gedaan voor mijn bachelorscriptie, waarbij ik heb gekeken naar de invloed van cultuurhistorische waarden van nationale landschappen op de plaatsidentiteit van bewoners. Dit onderzoek richtte zich eveneens op de provincie Friesland, namelijk op het nationaal landschap de Noordelijke Friese Wouden. Ik heb altijd een sterke interesse gehad in de provincie Friesland en de identiteiten van de bewoners, met name omdat ik in Friesland ben opgegroeid en er nog steeds woon en hierdoor een bepaalde binding met deze provincie heb ontwikkeld.

Ik heb met veel plezier aan deze scriptie gewerkt, en gedurende het onderzoek werd ik steeds nieuwsgieriger naar wat voor resultaten er zouden worden verkregen. Met name de laatste paar weken tijdens het afmaken van mijn scriptie waren zeer intensief. Ik wil hier dan ook graag een aantal personen bedanken die mij hebben geholpen om tot dit eindproduct te komen. Allereerst wil ik mijn begeleider Peter Groote bedanken voor al zijn hulp. Tijdens onze afspraken hielp hij mij altijd verder met zijn ideeën, tips, adviezen, zijn kritische houding, en zijn enthousiasme zowel naar het onderzoek toe als naar de manier waarop ik te werk ging. Vervolgens wil ik It Fryske Gea bedanken voor alle hulp die ik heb gekregen om mijn onderzoek te kunnen uitvoeren. In het bijzonder wil ik Theun Wiersma bedanken voor zijn steun, ideeën, tips en met name ook voor zijn belangstelling voor mijn onderzoek. Ik wil ook alle leden van It Fryske Gea hartelijk bedanken voor de moeite die zij hebben genomen om de enquête in te vullen. Daarnaast wil ik ook graag Erik Betten en Hans Koppen bedanken voor de goede tips die ik van hen heb gekregen om mijn enquête te verbeteren. Tot slot wil ik graag mijn ouders, vrienden en studiegenoten bedanken voor de hulp die zij mij hebben gegeven tijdens het werken aan mijn scriptie.

Eelke van der Veen

Augustus 2014

Foto voorpagina: boerderij nabij Dokkum (Bron: Eelke van der Veen, 2014)

Samenvatting

De regionale identiteit van streken is in toenemende mate een aandachtspunt geworden, niet alleen voor de media, maar ook voor beleidsmakers in Nederland. Bij de vorming van deze identiteiten, zowel op nationaal als op regionaal niveau, kan het landschap als één van de belangrijkste ingrediënten dienen (Renes, 2012). Dit onderzoek richt zich op deze onderlinge relatie tussen (regionale) identiteit en landschap. Als case wordt er gekeken naar de provincie Friesland, een bestuurlijke eenheid waar regionale eigenheid een prominente rol speelt, met name vanwege de recente discussies over een mogelijke fusie met de twee andere noordelijke provincies Drenthe en Groningen. De belangrijkste vraag die hierbij gesteld wordt is welke landschappen en landschapselementen als dragers van de Friese identiteit worden gezien? Het onderzoek richt zich op een specifieke groep, namelijk de leden van landschapsvereniging It Fryske Gea (Het Friese landschap). Het is interessant om naar de leden van deze vereniging te kijken omdat er wordt aangenomen dat zij lid zijn vanwege een bepaalde binding met Friese landschappen. Welke landschappen en bijbehorende elementen zien zij als identiteitsdragend voor Friesland? Om dit te onderzoeken is er in samenwerking met It Fryske Gea een online enquête onder de leden gehouden, wat heeft geresulteerd in een totaal van 349 respondenten.

In de enquête is een onderscheid gemaakt in vier Friese landschappen, namelijk het waddenlandschap, het kleilandschap, het veenlandschap en het zandlandschap. De resultaten maken duidelijk dat de drie eerstgenoemde landschappen als heel kenmerkend voor Friesland worden gezien, waarbij het kleilandschap het vaakst als het meest kenmerkende landschap wordt aangewezen. De landschapselementen die gemiddeld gezien als het meest kenmerkend worden beoordeeld zijn de kwelders en geulen/slenken van het waddenlandschap, de boerderijen van het kleilandschap, de meren van het veenlandschap en de houtwallen van het zandlandschap.

In de analyse is er vervolgens ook gekeken naar hoe de keuze voor het meest kenmerkende landschap verklaard kan worden. Hieruit komt naar voren dat met name de geboorteplaats en de woonplaats een belangrijke invloed hebben op deze keuze. Voor leden die bijvoorbeeld geboren en/of woonachtig zijn in het kleilandschap is de kans groter dat zij dit landschap ook als het meest kenmerkend voor Friesland zien. Het onderzoek maakt eveneens duidelijk dat het landschap dat leden het mooist vinden een significante rol kan spelen bij de keuze welk landschap het meest kenmerkend gevonden wordt. Zo geven bijvoorbeeld de leden die het waddenlandschap of het veenlandschap het mooist vinden eerder aan dit landschap ook het meest kenmerkend te vinden. Dit betekent dat beleid dat zich richt op Friese landschappen er rekening mee dient te houden dat Friezen met name het eigen landschap en het voor hun aantrekkelijkste landschap als dragers van de Friese identiteit zien.

Inhoudsopgave

Voorwoord	0
Samenvatting	2
1. Inleiding van het onderzoek	4
1.1 Aanleiding.....	4
1.2 Doel- en vraagstelling.....	5
1.3 Relevantie van het onderzoek.....	5
1.4 Opbouw van de thesis.....	6
2. Theoretisch kader	7
2.1 Introductie.....	7
2.2 Regionale identiteit	7
2.3 Landschap.....	9
2.4 Landschapselementen.....	12
3. Methodologie	14
3.1 Inleiding.....	14
3.2 Onderzoeksbenadering	14
3.3 Enquête	15
3.4 Respondenten	17
3.5 Ethische aspecten.....	18
3.6 Data-analyse.....	19
4. Resultaten	21
4.1 Inleiding.....	21
4.2 Kenmerken en representativiteit van de steekproef	21
4.3 Identiteitsbepalende landschapselementen.....	23
4.4 Identiteitsbepalende landschappen.....	28
4.5 Stellingen Friese identiteit	32
4.6 Meest kenmerkende landschap verklaard.....	34
5. Conclusie	43
5.1 Inleiding.....	43
5.2 Conclusies.....	43
5.3 Discussie en aanbevelingen	45
Literatuurlijst	46
Bijlage: Enquête	48

1. Inleiding van het onderzoek

1.1 Aanleiding

Feenstra (1993) schreef in 1993 al dat in een tijd waarin internationale grenzen vervagen en op nationaal niveau de verschillen vervlakken, het onderwerp (regionale) identiteit in Noord-Nederland uiterst actueel is. Meer dan twintig jaar later is dit nog steeds het geval. Simon (2005) geeft aan dat het regiogevoel een opmars beleeft. Niet alleen de media besteden aandacht aan het belang van de regionale eigenheid van streken, maar ook voor beleidsmakers zijn streken en streekidentiteiten belangrijke onderwerpen. In veel nota's is beleid geformuleerd dat zich richt op het behouden, versterken of ontwikkelen van de regionale identiteit van een gebied (Kruit et al., 2004). Zo luidt bijvoorbeeld de centrale doelstelling van het beleid van de Nota Belvedere (1999, p. 7) als volgt: "*de cultuurhistorische identiteit wordt sterker richtinggevend voor de inrichting van de ruimte, en het rijksbeleid zal daarvoor goede voorwaarden scheppen.*"

Met de recente discussies over een eventuele fusie van de provincies Drenthe, Friesland en Groningen zijn de discussies over regionale identiteit in Noord-Nederland eveneens weer opgelaaid, met name in Friesland. De historicus Erik Betten heeft in 2013 een studie naar de Friese identiteit gepubliceerd. Hij besteedt hierbij onder meer aandacht aan Friese landschappen als dragers van Friese identiteit. Hier kan echter meer diepgaand onderzoek naar worden verricht. Een vraag die bijvoorbeeld open blijft staan is welke Friese landschappen, of wellicht welk Fries landschap, kenmerkend voor de regionale identiteit van Friesland zijn. Waar denken bewoners van deze provincie aan bij de woorden 'typisch Fries landschap' en welke landschapselementen spelen hierbij een identiteitsdragende rol?

In dit onderzoek wordt er gekeken naar deze relatie tussen identiteit en landschap, in de context van de provincie Friesland. Voor de uitvoerbaarheid van het onderzoek is het vervolgens belangrijk om de onderzoekspopulatie enigszins af te bakenen. Om een goed beeld te krijgen van bewoners en hun mening ten opzichte van Friese landschappen, kan er onder meer onderzoek worden gedaan naar de leden van een landschapsvereniging zoals It Fryske Gea (Het Friese landschap). Van deze leden kan worden aangenomen dat zij lid zijn van It Fryske Gea omdat zij zich verbonden voelen met Friese landschappen en belang hechten aan het behoud van deze landschappen. Het is daarom interessant om te kijken naar welke landschappen en landschapselementen deze leden als kenmerkend voor Friesland beschouwen. Verder heeft deze vereniging circa 32.000 leden (It Fryske Gea, 2014) verspreid over de hele provincie (waarvan een klein gedeelte buiten Friesland woonachtig is), wat het mogelijk maakt om bewoners afkomstig uit alle hoeken van Friesland te onderzoeken. Vanwege het bovenstaande is er hier voor gekozen om dit onderzoek te richten op de leden van It Fryske Gea en welke landschappen en landschapselementen volgens hen 'typisch Fries' zijn.

1.2 Doel- en vraagstelling

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te verkrijgen in welke landschappen en landschapselementen leden van It Fryske Gea als dragers van de Friese identiteit zien. De hoofdvraag die hierbij hoort luidt als volgt:

Welke landschappen en landschapselementen worden door de leden van It Fryske Gea als dragers van de Friese identiteit gezien?

Om deze hoofdvraag te beantwoorden wordt gebruik gemaakt van de volgende drie deelvragen:

1. Welke landschapselementen worden door de leden van It Fryske Gea als kenmerkend voor Friesland gezien?
2. Welke landschappen worden door de leden van It Fryske Gea als kenmerkend voor Friesland gezien?
3. Kan, aan de hand van algemene kenmerken als geslacht, leeftijd en woonplaats van leden, de keuze voor het meest kenmerkende landschap van Friesland verklaard worden?

1.3 Relevantie van het onderzoek

Wetenschappelijk

Sinds de 'cultural turn' in de sociale wetenschappen van de jaren 1980 is het begrip identiteit een belangrijk thema voor onderzoek geworden in de culturele geografie (Valentine, 2001). De identiteit van regio's is vervolgens ook een belangrijk concept geworden om de relatie tussen mens en plaats te onderzoeken (Paasi, 2003). Er bestaan echter nog veel onduidelijkheden en vraagstukken over het begrip identiteit. Moderne cultureel geografen zijn daarnaast eveneens verdeeld over de betekenissen van het begrip landschap (Oakes en Price, 2008). Dit onderzoek kan bijdragen aan een verbreding van de kennis over identiteit en landschap door te kijken naar de onderlinge samenhang tussen deze twee concepten.

Maatschappelijk

Zoals al in de aanleiding van dit onderzoek is aangegeven is het regiogevoel in opkomst (Simon, 2005), onder meer in Noord-Nederland. Vanwege de debatten over een mogelijke samenvoeging van de drie noordelijke provincies, is dit regiogevoel en de discussie over regionale identiteit met name in Friesland weer opgelaaid. Het onderzoek van Erik Betten waarbij hij op zoek gaat naar de Friese identiteit richt zicht onder andere op de rol van Friese landschappen als dragers van Friese identiteit.

Deze analyse verdient echter een verdere verdieping. Het is bijvoorbeeld relevant om te onderzoeken welke landschappen en landschapselementen in deze context aan identiteit worden gekoppeld. Kennis hierover zou onder meer kunnen bijdragen aan een betere onderbouwing en begeleiding van het proces van samenvoeging van de drie provincies.

1.4 Opbouw van de thesis

In hoofdstuk 2 van deze thesis wordt het theoretisch kader van dit onderzoek gepresenteerd, waarbij respectievelijk wordt ingegaan op de begrippen regionale identiteit, landschap en landschapselementen en de onderlinge samenhang tussen deze begrippen. Hoofdstuk 3 beschrijft de onderzoeksbenadering, de methoden van dataverzameling en data-analyse, en de ethische kwesties van het onderzoek. In hoofdstuk 4 worden vervolgens de resultaten van het onderzoek uitgebreid bediscussieerd. Hoofdstuk 5 gaat in op de conclusies van het onderzoek, waarbij er antwoord wordt gegeven op de hoofdvraag, er met een kritische blik naar het onderzoek wordt gekeken, en er aanbevelingen voor verder onderzoek worden gedaan. Tot slot bevindt zich in de bijlage de enquête die is gebruikt voor het verzamelen van de data.

2. Theoretisch kader

2.1 Introductie

In dit hoofdstuk wordt allereerst het begrip regionale identiteit behandeld. Vervolgens zal er in paragraaf 2.3 worden ingegaan op het concept landschap en de relatie met het begrip identiteit. Tot slot zal paragraaf 2.4 ingaan op het derde belangrijke begrip in dit onderzoek: landschapselementen.

2.2 Regionale identiteit

Er wordt over het algemeen aangenomen dat het begrip regionale identiteit een complex en moeilijk te definiëren begrip is (Simon, 2005). Volgens Paasi (2002) zijn de betekenissen van regionale identiteit nog steeds vaag, ondanks dat het begrip al lange tijd een belangrijke categorie voor geografisch onderzoek is. Kruit et al. (2004) zien regionale identiteit vooral als een containerbegrip: er zijn vele verschillende interpretaties mogelijk en het begrip wordt op verschillende manieren en in verschillende contexten gebruikt. Een bijkomend gevolg is dat er veel verwante (en veelal specifiekere) begrippen naast of in de plaats van regionale identiteit worden gebruikt, bijvoorbeeld (streek)eigenheid. Dit kan leiden tot nuancering, maar veroorzaakt tegelijkertijd verwarring in de discussies over het onderwerp (Kruit et al., 2004).

In de literatuur over regionale identiteit zijn twee heersende stromingen aan te wijzen: de constructivistische stroming en de essentialistische stroming (Simon, 2005; Messely en Dessein, 2010).

In de eerste stroming wordt ervan uitgegaan dat identiteit een vanzelfsprekend, statisch en homogeen gegeven is. Dit is nauw verbonden met essentialistische overtuigingen, ofwel de neiging om 'alles' te herleiden tot één verklaring. Er wordt gesproken van 'de' identiteit gebaseerd op één type kenmerk, bijvoorbeeld dé identiteit van Friesland (Simon, 2005). Messely en Dessein (2010) wijzen erop dat deze benadering is gebaseerd op onderzoek van Vidal de la Blache, waarbij men in Frankrijk op zoek ging naar de *personnalité géographique* (geografische persoonlijkheid) van de verschillende regio's. Relph (2008) noemt het ook wel de *genius loci* van een plaats - 'the spirit of place.' Het bovenstaande betekent dat in de essentialistische stroming identiteit wordt gezien als een objectief iets dat onafhankelijk is van wie het waarneemt en wie het gebruikt (Simon, 2005).

Simon (2005) schrijft dat er sinds de jaren 1980 in de sociale wetenschappen veel kritiek is ontstaan op deze essentialistische denkwijze. Toevallige en veranderlijke situaties en relaties gebaseerd op macht en sociale interacties worden in deze denkwijze namelijk niet erkend. De tweede denkwijze, de constructivistische denkwijze, erkent deze wel. Regionale identiteiten worden in deze stroming niet gezien als iets vanzelfsprekends of iets vaststaands, maar als iets dynamisch en subjectiefs.

Identiteit is een sociale constructie (Simon, 2005). Hall (1997, p.25) zegt hierover: "*Things don't mean: we construct meaning using representational systems - concepts and signs.*" In de constructivistische denkwijze kunnen regionale identiteiten veranderen zoals bij het ontstaan van nieuwe perspectieven voor een streek en kan de regionale identiteit heruitgevonden worden, zelfs als de kenmerken van de streek niet veranderen (Messely en Dessein, 2010). Simon (2005) geeft aan dat er in de constructivistische benadering dan ook niet meer gesproken wordt van 'de' identiteit of 'één' identiteit, maar over verschillende identiteiten.

In het debat over regionale identiteit kiest Paasi (2002; 2011) voor een middenweg door identiteit te verdelen in twee elementen: de 'identiteit van een regio' en de 'regionale identiteit' of het 'regionale bewustzijn' van de mensen die binnen of buiten de regio wonen.

Allereerst, de 'identiteit van een regio' heeft betrekking op de aspecten van natuur, cultuur en bewoners die een regio onderscheiden van een andere regio. In de praktijk zijn discussies over de identiteit van een regio veelal discoursen van bijvoorbeeld onderzoekers, politici of culturele activisten met als doel om een regio te onderscheiden van andere regio's. Dit gebeurt bijvoorbeeld door de constructie van regionale divisies of van politieke regionalisatie. Deze classificaties zijn onvermijdelijk gebaseerd op bepaalde keuzes: sommige elementen worden niet gekozen als kenmerkend voor de identiteit van de regio en sommige wel (Paasi, 2011). Regionale identiteiten zijn daarom ook expressies van macht, of zoals Simon (2005) het omschrijft: 'acts of power.' Bepaalde (groepen van) actoren, zoals politici en onderzoekers, hebben meer macht om hun ideeën over hoe een streek eruit moet zien te laten domineren, terwijl anderen relatief machteloos zijn. De machtsverhouding tussen (groepen van) actoren bepaalt daarom voor een belangrijk deel welke identiteiten dominant zijn in een streek en kunnen daarom worden omschreven als 'acts of power' (Simon, 2005).

Ten tweede, 'regionale identiteit' wordt door Paasi (2002; 2011) gebruikt om het regionale bewustzijn van inwoners aan te duiden. Dit bewustzijn kan zijn gebaseerd op natuurlijke of culturele elementen en is vaak op stereotype wijze geassocieerd door instituties, organisaties of regionale activisten als bestanddelen van de identiteit van een regio, wat eveneens het belang van machtsverhoudingen benadrukt.

Paasi (2002; 2011) concludeert net als Simon (2005) dat regio's sociale constructies zijn en worden geïnstitutionaliseerd als ruimtelijke eenheden. Regionale identiteiten zijn collectieve verhalen over wie en wat 'wij' en 'onze regio' zijn en hoe deze van anderen verschillen.

In dit onderzoek wordt de constructivistische denkwijze gehanteerd en wordt aangenomen dat regionale identiteiten sociale constructies van mensen zijn. Zoals Simon (2005, p. 21) het verwoordt:

"Deze benadering maakt namelijk duidelijk dat streekidentiteiten niet los kunnen worden gezien van de betekenissen en de functies die in bepaalde situaties worden toegekend door actoren. Streekidentiteiten zijn dus context afhankelijk."

Veel van het bovengenoemde komt terug in de conceptualisering van (regionale) identiteiten door Haartsen et al. (2000). Zij schrijven dat, ondanks dat het woord 'identiteit' in het politieke debat vaak in verschillende en vaak impliciete betekenissen en contexten wordt gebruikt, er in het academische debat overeenstemming is bereikt over zes aspecten (Haartsen et al., 2000, pp. 2-3):

1. Regionale identiteiten worden door mensen toegeschreven aan een gebied en zijn geen (natuurlijke of objectieve) kenmerken van dit gebied. Kortom: regionale identiteiten zijn sociale constructies.
2. Deze constructies zijn gebaseerd op specifiek waargenomen kenmerken of kwaliteiten van het gebied.
3. Doordat de toekomst nog niet bekend is, zijn deze percepties altijd gebaseerd op het verleden.
4. Regionale identiteiten zijn altijd omstreden, doordat verschillende mensen en/of instituties, met verschillende belangen in de ontwikkeling van het gebied, verschillende regionale identiteiten kunnen verkondigen.
5. Het is belangrijk om de context van de toegeschreven identiteiten te deconstrueren: wie verkondigt deze specifieke identiteit en waarom? Het draait hierbij onder meer om de door Simon (2005) genoemde 'acts of power.' Kortom: regionale identiteiten zijn per definitie context afhankelijk.
6. Identiteit is een dynamisch concept dat verandert met zijn veranderende context. De machtsbalans tussen eisers kan bijvoorbeeld veranderen, de doelen kunnen veranderen of er kunnen nieuwe eisers bijkomen. Kortom: regionale identiteiten zijn altijd processen.

2.3 Landschap

Het tweede begrip waar in dit literatuuronderzoek naar wordt gekeken is landschap. Moderne cultureel geografen zijn enigszins verdeeld over de betekenis van landschap, wat er wel en niet onder de term valt, en hoe landschap het best kan worden onderzocht (Oakes en Price, 2008). De term is dan ook op verschillende manieren benaderd door cultureel geografen. J.B. Jackson ziet het landschap bijvoorbeeld als "*a faithful record of man's presence*" en schrijft: "*landscape is history made visible*" (Oakes en Price, p.153). Jackson legt in deze omschrijving de nadruk op het lezen van landschappen aan de hand van de materiële elementen van deze landschappen. Deze benadering van landschap behoort tot wat Don Mitchell de 'oude' cultureel geografen noemt - belichaamd door Carl Sauer (Oakes en Price, 2008).

De humanistische stroming in de geografie, die nieuw leven werd ingeblazen in de jaren 1970, richtte zich daarentegen meer op de emoties, percepties en ervaringen van mensen met betrekking tot een landschap. Zo kunnen er bijvoorbeeld nostalgische landschappen bestaan in de herinneringen en dromen van mensen (Oakes en Price, 2008). Holloway en Hubbard (2001) schrijven dat Edward Relph een belangrijke vertolker van humanistisch onderzoek naar landschap is. Volgens Relph zou de nadruk moeten liggen op het uiterlijk van het oppervlak van het landschap. Hij suggereert een uit drie onderdelen bestaand fenomenologisch model om landschap te onderzoeken: zien, denken (gedachten voortkomend uit ervaringen en emoties over het landschap) en beschrijven. Door gebruik te maken van dit type methodologie zou het mogelijk moeten zijn voor iemand om zich op een zeer persoonlijk niveau te verbinden met "*a 'spirit' of landscape*" (p. 86), om zo te beschrijven hoe het voelt om in een bepaald landschap te zijn (of dit nu een mooi ruraal of wildernis landschap is, een industrieel landschap, of een microlandschap). Dit vertoont overlappings met de hierboven beschreven essentialistische benadering van regionale identiteit. Een definitie van landschap die binnen de humanistische stroming kan worden geplaatst is die van de Raad van Europa (2002): "*Landscape means an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors*" (p.9). In deze definitie ligt de nadruk op de percepties van mensen met betrekking tot een landschap.

Holloway en Hubbard (2001) schrijven echter dat we voorzichtig moeten zijn met het zien van landschap door de lens van humanistische theorieën, omdat "*the fracturing effects of power and difference*" (p.114) niet worden meegenomen in deze benadering. Landschappen zijn niet alleen het visuele resultaat van de relatie tussen mens en natuur, maar ook het creatieve resultaat van een specifieke sociale context en machtsrelaties. Ze kunnen het resultaat zijn van een historische en aanhoudende strijd en kunnen hierdoor symbool staan voor strijd tussen verschillende groepen, of van een strijd om een (nationale) identiteit te construeren (Holloway en Hubbard, 2001).

Sinds de 'cultural turn', die in de jaren 1990 in de sociale geografie plaatsvond, is de aandacht van sommige cultureel geografen steeds meer verschoven naar vraagstukken van landschap en representaties. Deze geografen benadrukken dat landschap een onstabiel medium is en als zodanig op verschillende manieren kan worden geïnterpreteerd. Er bestaat een wederzijds informerende relatie tussen fysieke landschappen en de representatie ervan, waarbij de representatie een groot onderdeel van de betekenis van een landschap vormt (Oakes en Price, 2008).

Haartsen (2002) benadrukt dat het belangrijk is om te kijken naar welke actoren bepaalde representaties voortbrengen. Afhankelijk van de machtsbalans tussen de verschillende actoren betrokken bij een gebied, domineren sommige representaties over andere. In deze context wordt

wel gesproken van discoursen. Dit zijn bepaalde vormen van consensus over de betekenis van een concept (zoals landschap), op basis van een gemeenschappelijke agenda. Verschillende discoursen (bijvoorbeeld academische, administratieve of populaire discoursen) over beelden, praktijken en identiteiten van landschap resulteren hierdoor in verschillen in opvattingen over de betekenissen van een landschap (Paasi, 2008).

Haartsen et al. (2003) beschrijven verder dat, in de context van rurale landschappen, leeftijd van invloed is op representaties van het platteland. Zij concluderen dat jongeren hun rurale representaties voornamelijk baseren op visuele en sociaaleconomische aspecten, terwijl voor ouderen ook de sociaal-culturele aspecten van het platteland (de betekenis van rurale gebieden) van belang zijn. Dit zou kunnen resulteren in een verschil in de typen landschappen die jongere en oudere generaties waarderen.

Alhoewel representaties van landschappen een belangrijke invloed op de betekenis van dit begrip kunnen hebben, zoals sommige cultureel geografen sinds de 'cultural turn' aangeven, staan in dit onderzoek met name de percepties en de waardering van landschappen centraal. De hierboven genoemde humanistische definitie van de Raad van Europa (2002) sluit hier goed bij aan. Derhalve wordt in dit onderzoek deze definitie van landschap gehanteerd. Deze definitie gaat, zoals gezegd, als volgt: "*landscape means an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors*" (Raad van Europa 2002, p.9).

Renes (2012) geeft aan dat landschappen vaak als basisingrediënten worden gebruikt voor zowel de formulering van nationale identiteiten als van regionale identiteiten die als reactie hierop werden uitgewerkt. Landschappen werden bijvoorbeeld afgebeeld op postzegels en beschreven in muziek. Veel landen beschikten verder over 'nationale componisten' en veel van hun muziek was geïnspireerd op landschappen.

Paasi (2008, p. 515) geeft eveneens aan dat het idee van identiteit op verschillende schaalniveaus nauw verbonden is met het concept landschap: "*On the local and regional scales, it may be argued that both natural and cultural landscapes characterize places and regions and give them a "personality", which may also be significant in the process whereby people individually and collectively identify themselves with these spatial contexts.*" Hierbij komen de hierboven genoemde twee begrippen van regionale identiteit van Paasi (2002) terug: landschap is van invloed op de 'identiteit van een regio' en kan van groot belang zijn voor de 'regionale identiteit' (het regionale bewustzijn) van de bewoners. Paasi (2008) schrijft verder dat het creëren en onderhouden van landschapsdiscoursen een cruciale positie in de creatie van regionale identiteiten in beslag neemt.

Gebieden worden doorgaans genoemd in deze discourses, en deze namen zijn meestal belangrijke symbolen van identiteit, samen met de meer materiële elementen van landschappen.

De tweedeling van regionale identiteit van Paasi (2002) vertoont veel overlappings met het onderscheid dat Stobbelaar en Pedroli (2011) maken tussen existentiële identiteit en geografische identiteit, als elementen van het concept landschapsidentiteit. Mensen kunnen een gevoel van verbondenheid met een bepaald landschap hebben, vaak in de regio waar ze zijn opgegroeid of waar ze een belangrijke periode in hun leven hebben doorgemaakt. De identiteit die mensen verkrijgen van het landschap in deze regio is wat Stobbelaar en Pedroli (2011) aanduiden met existentiële identiteit of plaatsidentiteit. Het gaat hierbij niet alleen om de objecten in en de kenmerken van een landschap, maar ook om de associaties, herinneringen en symbolische betekenissen die aan een landschap zijn gerelateerd. Het bestuderen van landschappen vanuit dit perspectief is een relatief nieuwe ontwikkeling. Geografische identiteit, waarbij mensen identiteit aan een landschap toeschrijven, heeft daarentegen een veel langere traditie. Het gaat hierbij niet alleen om de visuele aspecten maar ook om bijvoorbeeld oriëntatie, afstanden en classificatie. Geografische identiteit heeft betrekking op die eigenschappen van landschappen waardoor mensen ze herkennen, zoals de vormen, patronen, elementen en kleuren (en zelfs geluiden en geuren). Het concept biedt de mogelijkheid landschappen te karakteriseren en te onderscheiden van andere landschappen (Stobbelaar en Hendriks, 2006).

Stobbelaar en Pedroli (2011) maken daarnaast een onderscheid tussen persoonlijke en culturele identificatie met een landschap. Dit onderscheid wijst op de verschillen in betekenis of belang dat een landschap kan hebben voor, aan de ene kant, het individu met zijn of haar persoonlijke percepties en voorkeuren, en aan de andere kant, voor de gemeenschap (bijvoorbeeld omtrent de waardering van verhalen over bepaalde plaatsen in een landschap).

Met betrekking tot de context van deze studie, schrijft Renes (2012) dat het niet goed mogelijk is om objectief een specifiek Fries landschap aan te wijzen. Aan de ene kant zijn er geen landschappen die alleen in Friesland voorkomen en aan de andere kant lopen alle Friese landschappen door in andere provincies. Schroor (1993) schrijft ook dat hét Friese landschap in feite niet bestaat en dat Friesland juist een grote variatie aan landschappen kent. Het bovenstaande sluit echter niet uit dat de bewoners van Friesland wel een bepaald landschap als kenmerkend voor Friesland aanwijzen.

2.4 Landschapselementen

Het derde concept dat van belang is in dit onderzoek wordt gevormd door landschapselementen. Alhoewel dit concept vaak wordt genoemd in beleidsdocumenten, zijn er weinig definities van te vinden.

Het Nederlandse landschap is ontstaan door de wisselwerking tussen mens en natuur. In de diverse landschapstypen die we in Nederland aantreffen liggen de zichtbare sporen die ons iets vertellen over hoe dit landschap is ontstaan. Een bekende metafoor is dat het landschap kan worden gezien als een geschiedenisboek, waarin de structuren in het landschap kunnen worden gezien als de alinea's en de individuele elementen als de leestekens van het landschap (Baas et al., 2005).

Baas et al. (2005) schrijven dat landschapselementen om veel redenen belangrijk zijn. Cultuur-historische en aardkundige landschapselementen geven een landschap historische diepgang en vormen belangrijke bouwstenen voor begrippen als 'kwaliteit' en 'identiteit'. Daarnaast spelen landschapselementen een grote rol in de beleving van het landschap door bewoners en bezoekers. Dat komt voor een deel omdat landschapselementen mooi worden gevonden. Bovendien geven ze het landschap afwisseling. Baas et al. (2005) geven aan dat het belangrijkste echter is dat landschapselementen bronnen van verhalen zijn, bijvoorbeeld over de geschiedenis van de plek of over de mensen die ter plaatse hebben geleefd en gewerkt. Als bron van verhalen maken landschapselementen het landschap boeiender en levendiger.

Zoals hierboven is genoemd, zijn regionale identiteiten gebaseerd op specifiek waargenomen kenmerken of kwaliteiten van een gebied (Haartsen et al., 2000). Hierbij kijkt niet iedereen op dezelfde manier of voelt hetzelfde bij een bepaald landschap (Simon, 2005). Actoren kennen die kenmerken van een regio toe die zij zelf relevant en onderscheidend vinden. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om symbolische kenmerken of historische gebeurtenissen, maar ook om landschapskenmerken (Simon, 2005). Deze kenmerken worden ook wel 'identity markers' genoemd. 'Identity markers' zijn tekens die mensen gebruiken om zichzelf en anderen aan te duiden in termen van de groep waar ze bij horen en om deze te onderscheiden van andere groepen (Tempelman, 1999). In dit onderzoek zal er worden gekeken naar welke landschapselementen door de leden van It Fryske Gea worden aangewezen als 'identity markers' voor de verschillende Friese landschappen.

3. Methodologie

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de gebruikte onderzoeksmethode en de methode van data-analyse. In paragraaf 3.2 wordt de onderzoeksbenadering beschreven. Vervolgens zal er in paragraaf 3.3 worden ingegaan op de enquête en in paragraaf 3.4 wordt de verwerving van de respondenten toegelicht. De ethische kwesties verbonden aan het onderzoek worden in paragraaf 3.5 behandeld, en, tot slot, zal paragraaf 3.6 de methode van data-analyse beschrijven.

3.2 Onderzoeksbenadering

De populatie waar in dit onderzoek naar wordt gekeken bestaat uit de leden van It Fryske Gea. Het aantal leden van deze organisatie is sinds de oprichting in 1930 gegroeid tot circa 32.000 (It Fryske Gea, 2014). Om zoveel mogelijk leden te benaderen is ervoor gekozen om kwantitatief onderzoek te doen in de vorm van een enquête. O'Leary (2010, p. 206) schrijft: *"A good survey has the potential to reach a large number of respondents, generate standardized, quantifiable, empirical data (as well as some qualitative data), and offers confidentiality/anonymity."* Bovenstaande quote geeft aan dat enquêtes niet gelimiteerd zijn tot alleen kwantitatief onderzoek, maar dat het ook mogelijk is om kwalitatieve data met deze methode te verzamelen. De enquête voor dit onderzoek bestaat eveneens uit enkele kwalitatieve vragen. McGuirk en O'Neill (2005) schrijven dat een voordeel van het verzamelen van kwalitatieve data in een enquête is dat het onder meer inzicht biedt in de waarden, opvattingen en interpretaties van respondenten.

Verder kan het type onderzoek dat Stobbelaar en Pedroli (2011) graag zouden zien, bijvoorbeeld met betrekking tot het begrip existentiële identiteit, hier niet worden ingevuld. Onderzoek naar dit begrip vereist kwalitatief onderzoek naar een beperkt aantal respondenten, wat hier niet mogelijk is aangezien het in dit onderzoek zoals gezegd belangrijk is om zoveel mogelijk leden te benaderen.

Om de leden zo efficiënt mogelijk te benaderen is in overleg met It Fryske Gea besloten om de enquête elektronisch te verspreiden. It Fryske Gea heeft voor een groot deel van hun leden de e-mailadressen tot hun beschikking. De onderzoeker heeft toestemming gekregen om gebruik te maken van dit ledenbestand en een lijst met e-mailadressen van de vereniging ontvangen ten behoeve van het onderzoek. De enquête zelf is samengesteld op de website <https://nl.survey-monkey.com>. Aansluitend hierop is er een webkoppeling/URL naar de enquête aangemaakt om per e-mail naar de geselecteerde leden te versturen. De respondenten blijven op deze manier anoniem, wat als een voordeel van deze methode kan worden gezien (O'Leary, 2010). Ilieva et al. (2001) geven verder aan dat de snelheid van data verzamelen een significant voordeel is van deze manier van

verspreiden. Andere voordelen van elektronische verspreiding zijn de kostenbesparingen (geen printkosten, McGuirk en O'Neill, 2005) en dat het respondenten de mogelijkheid biedt om de enquête in hun eigen tijd in te vullen. Nadelen van de methode zijn daarentegen dat het responspercentage laag kan uitvallen en dat respondenten niet direct om opheldering bij onduidelijkheden kunnen vragen (O'Leary, 2010).

Daarnaast is er overwogen om leden te benaderen door enkele ledenbijeenkomsten van It Fryske Gea bij te wonen, met name omdat veel oudere leden op deze bijeenkomsten afkomen. Door schriftelijke enquêtes tijdens deze bijeenkomsten uit te delen zou een eventueel tekort aan oudere deelnemers aan de online enquête (vanwege de veronderstelling dat ouderen aanzienlijk minder gebruik maken van het internet) kunnen worden gecompenseerd. Op deze manier zou een meer representatieve steekproef van de leden kunnen worden verkregen. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (2014) meldt echter dat internetgebruik onder ouderen fors is toegenomen in Nederland. In 2013 gaven acht op de tien 65- tot 75-jarigen aan wel eens gebruik te hebben gemaakt van het internet, wat ruim twee keer zoveel is als in 2005. Daarnaast maakt ruim de helft (55%) van de 65- tot 75-jarigen dagelijks gebruik van het internet. Vanwege het bovenstaande is er in overleg met It Fryske Gea besloten dat het benaderen van leden tijdens ledenbijeenkomsten niet noodzakelijk zou zijn om de oudere leden te bereiken, en dit is zodoende achterwege gebleven. Zoals in hoofdstuk 4 zal worden besproken, maken de resultaten van dit onderzoek duidelijk dat er inderdaad voldoende oudere leden konden worden bereikt met de online enquête.

3.3 Enquête

Voordat de definitieve versie van de enquête kon worden samengesteld, is er eerst met enkele belangrijke informanten (key informants) over de inhoud van de enquête gesproken. O'Leary (2010) schrijft dat 'key informants' bevorderlijk kunnen zijn voor de inleidende fasen van een onderzoek, bijvoorbeeld om te helpen bij de constructie of evaluatie van een enquête. De inzichten die kunnen worden verkregen van een 'key informant' kunnen niet alleen bevorderlijk zijn voor de verzamelde data, maar ook voor hoe je de data verwerkt en hoe de onderzoeker zijn eigen ervaringen en die van anderen interpreteert. Allereerst is er met het hoofd verenigingszaken en communicatie van It Fryske Gea gesproken over de inhoud en de verspreiding van de enquête. Vervolgens is er met een afgestudeerd Cultureel Geograaf en met Erik Betten, de schrijver van het boek 'De Fries: op zoek naar de Friese identiteit', eveneens over de inhoud van de enquête gesproken. De feedback verkregen van de informanten is vervolgens naar eigen inzicht verwerkt in de enquête.

O'Leary (2010) onderstreept tevens het belang van een 'pilot study', ofwel een proefversie van de enquête onder respondenten met een soortgelijke achtergrond als de respondenten in de steekproef. Voor dit onderzoek zijn ook enkele respondenten gevraagd om de proefversie in te vullen

en de opmerkingen zijn vervolgens meegenomen in de samenstelling van de definitieve versie van de enquête (zie bijlage).

Het eerste gedeelte van de enquête gaat in op welke landschappen de leden (het meest) kenmerkend voor Friesland vinden. Daarnaast is er ook gevraagd welk landschap zij het hoogst waarderen (het mooist vinden). Dit laatste is gevraagd vanwege het belang van percepties (en emoties en ervaringen) in humanistische definities van landschap, zoals die van de Raad van Europa (2002), welke in dit onderzoek wordt gebruikt. Om te bepalen welk onderscheid in landschappen in de enquête gehanteerd zou gaan worden, is er eerst een afweging gemaakt tussen verschillende landschapsindelingen van de provincie Friesland. Schroor (1993) verdeelt Friesland bijvoorbeeld in negen landschappen en het rapport Grutsk op 'e Romte (Trots op de ruimte) van de provincie Fryslân (2014) maakt een onderscheid tussen maar liefst elf verschillende landschappen. O'Leary (2010) wijst erop dat je als onderzoeker niet moet aannemen dat de respondenten dezelfde dingen weten als de onderzoeker. De twee hierboven genoemde indelingen gebruiken landschapstypen die wellicht onbekend of onduidelijk voor de respondenten kunnen zijn, zoals 'het bedijkingenlandschap' (Schroor, 1993) en het 'Middelzee- en Marnegebied' (Provincie Fryslân, 2014). Er is daarom gekozen voor een eenvoudiger en meer begrijpelijke indeling in landschappen, gebaseerd op de fysisch-geografische regio's van Nederland (Berendsen, 2008). Aan de hand van deze indeling kan er binnen de provincie Friesland een onderscheid gemaakt worden tussen het waddenlandschap, het kleilandschap, het veenlandschap en het zandlandschap. Ter verduidelijking is er in de enquête (zie bijlage) een kaart van Friesland opgedeeld in deze vier landschappen geplaatst.

Haartsen et al. (2000) schrijven, zoals aangegeven in Hoofdstuk 3, dat regionale identiteiten sociale constructies zijn en dat deze constructies gebaseerd zijn op specifiek waargenomen elementen van een gebied. In het tweede gedeelte van de enquête wordt er naar deze elementen gekeken, namelijk naar welke landschapselementen als dragers van de vier Friese landschappen worden gezien. Om te bepalen welke landschapselementen in de enquête zouden komen te staan is hier eveneens een beroep gedaan op enkele 'key informants'. De onderzoeker heeft aan vier informanten met kennis op het gebied van landschap gevraagd om voor elk van de vier landschapstypen (wadden, klei, veen en zand) aan te geven welke tien landschapselementen zij kenmerkend voor dit type landschap vinden. Er is zodoende aan deze informanten gevraagd om aan te geven welke elementen zij - zoals Simon (2005) het omschrijft - als 'identity markers' van de vier Friese landschappen zien. Vervolgens is er gekeken naar de overeenkomsten tussen de elementen die deze informanten aangaven en op basis hiervan zijn er per landschapstype zeven elementen gekozen voor gebruik in de enquête. Voor elk van de vier landschapstypen is er in de enquête aan de respondenten gevraagd om de bijbehorende

zeven elementen te rangschikken op volgorde van de mate waarin ze volgens de respondent kenmerkend voor dit type landschap zijn. Bij landschapselementen die onbekend of onduidelijk voor de respondent zouden kunnen zijn is er een foto van het betreffende element toegevoegd (bijvoorbeeld bij de elementen kwelders, petgaten en elzensingels). Daarnaast is er in de enquête ook gevraagd of er volgens de respondent nog elementen ontbraken en zo ja, bij welk van de vier landschapstypen dit element dan hoorde.

Paasi (2002) schrijft, zoals in hoofdstuk 3 is vermeld, dat landschap zeer belangrijk kan zijn voor de regionale identiteit van de bewoners. Het derde gedeelte van de enquête bestaat daarom uit een drietal stellingen bedoeld om inzicht te verkrijgen in het belang van Friese landschappen voor de identiteit van de respondenten. Deze stellingen gaan als volgt: 'Ik vind het belangrijk dat Friese landschappen behouden blijven', 'Friese landschappen spelen een belangrijke rol in mijn leven' en 'Friese landschappen vind ik heel belangrijk voor de Friese identiteit'. Aan de hand van een Likert schaal (variërend van 'zeer mee oneens' tot 'zeer mee eens') kon er antwoord worden gegeven op deze stellingen.

In het laatste gedeelte van de enquête wordt gevraagd naar de algemene gegevens van de respondenten. Met deze informatie kan er bijvoorbeeld worden geanalyseerd of er mogelijke verschillen bestaan tussen de landschappen en landschapselementen die respondenten aanwijzen op basis van variabelen zoals geslacht, leeftijd, woonplaats en woonduur.

3.4 Respondenten

Zoals hierboven is aangegeven is er besloten om de leden te benaderen via de e-mailadressen verkregen van It Fryske Gea. In overleg met It Fryske Gea is er vervolgens voor gekozen om de webkoppeling/URL naar de enquête naar 1000 leden te versturen, met het oog op een responspercentage van ongeveer 30 procent. Deze leden zijn willekeurig geselecteerd uit het ledenbestand van It Fryske Gea. Er is echter één groep leden niet meegenomen in de selectie van respondenten. Dit zijn de leden die deelnemen aan het Natuurcollectief. Het Natuurcollectief is een samenwerkingsverband tussen It Fryske Gea en De Friesland Zorgverzekeraar waarbij leden korting ontvangen op de zorgverzekeringen van De Friesland Zorgverzekeraar (It Fryske Gea, 2014). In overleg met It Fryske Gea is ervoor gekozen om deze leden niet mee te nemen in de selectie, omdat zij in de meeste gevallen alleen lid zijn van de vereniging vanwege de aangeboden korting op De Friesland Zorgverzekeraar, en niet vanwege de standpunten waar It Fryske Gea voor staat. Onderzoek naar eventuele verschillen tussen 'gewone' leden en de leden van het Natuurcollectief zou niettemin een mogelijkheid voor vervolgonderzoek kunnen zijn. Wat verder genoemd dient te

worden is dat bovenstaande keuze een negatieve invloed op de representativiteit van de steekproef heeft. Er kunnen alleen uitspraken worden gedaan over de leden van It Fryske Gea die niet lid zijn van het Natuurcollectief.

In totaal hebben 349 leden de online enquête ingevuld. Met het oog op een responspercentage van rond de 30% kan de omvang van de steekproef als groot genoeg worden beschouwd. De kans op een laag responspercentage, één van de nadelen van deze manier van dataverzameling, is bij deze enquête zodoende uitgebleven. Hierbij kan nog worden vermeld dat plusminus 10% van de ontvangen e-mailadressen niet meer in gebruik waren. Met dit laatste is rekening gehouden in de bepaling van het aantal e-mailadressen dat geselecteerd zou gaan worden.

3.5 Ethische aspecten

Van centraal belang voor de integriteit van een onderzoek is ethiek. Een onderzoeker heeft een expliciete en fundamentele verantwoordelijkheid richting de onderzochte personen. Het welzijn en de waardigheid van de respondenten, zowel mentaal als fysiek, is van cruciaal belang. Ethiek is veelal gebaseerd op morele verplichtingen en verwijst naar principes of gedragsregels die voorschrijven wat wel en niet is toegestaan binnen een professie (O'Leary, 2010). In deze paragraaf worden de ethische kwesties die zijn verbonden aan dit onderzoek behandeld.

Een belangrijk eerste ethische aspect in dit onderzoek is het verkrijgen van toestemming. Om een enquête onder de leden van It Fryske Gea te houden moet er in eerste instantie toestemming worden verkregen van de vereniging. It Fryske Gea gaf aan zeer geïnteresseerd te zijn in het onderzoek en heeft derhalve toestemming verleend aan de onderzoeker om onderzoek te doen naar de leden. In overleg met de vereniging is vervolgens ook toestemming verkregen om gebruik te maken van het ledenbestand en daarmee de e-mailadressen van een deel van de leden. O'Leary (2010) geeft aan dat het een belangrijke ethische verplichting is van de onderzoeker om ervoor te zorgen dat respondenten geïnformeerde toestemming hebben gegeven. Van de 1000 leden die werden uitgekozen uit het ledenbestand en waar de enquête naar is toegestuurd, stuurden enkele leden een mail naar de onderzoeker terug met de opmerking dat het niet helemaal duidelijk was hoe de onderzoeker aan het e-mailadres van de betreffende persoon was gekomen en dat ze hier geen toestemming voor hadden gegeven. Aan deze leden heeft de onderzoeker uitgelegd dat hij toestemming heeft gekregen van It Fryske Gea om de betreffende e-mailadressen te gebruiken voor zijn onderzoek en dat deze e-mailadressen op willekeurige manier zijn geselecteerd.

Een andere ethische verplichting van de onderzoeker is om ervoor te zorgen dat er vertrouwelijk, en eventueel anoniem, met de gegevens van respondenten wordt omgegaan (O'Leary, 2010). Zoals hierboven reeds is aangegeven, is er gekozen voor een methode die de anonimiteit van de respondenten garandeert. Dit is ook benadrukt in de uitnodigingsmail naar de geselecteerde leden.

Respondenten konden eventueel, indien zij dat zelf wilden, hun e-mailadres invullen in de enquête, zodat zij de resultaten van het onderzoek zouden kunnen ontvangen. Uiteindelijk hebben 191 van de 349 respondenten hun e-mailadres ingevuld. Verder is het belangrijk dat de ruwe data veilig wordt opgeslagen en eventueel wordt vernietigd door de onderzoeker (O'Leary, 2010). In overleg met It Fryske Gea is besloten dat de ruwe data alleen toegankelijk is voor de onderzoeker en dat de vereniging alleen de uitkomsten van het onderzoek ontvangt, om deze bijvoorbeeld op de website of in het magazine van de vereniging te plaatsen. Bij afronding van het onderzoek zal de ruwe data worden vernietigd door de onderzoeker. In de uitnodigingsmail is ook aangegeven dat de gegevens alleen voor dit onderzoek worden gebruikt.

3.6 Data-analyse

De data afkomstig uit de enquête is geanalyseerd met behulp van het statistische programma IBM SPSS Statistics 20. Allereerst is er naar de frequenties van enkele algemene gegevens van de respondenten gekeken, zoals de verdeling man/vrouw, de (gemiddelde) leeftijd en het opleidingsniveau. Vervolgens zijn er enkele statistische toetsen uitgevoerd. De variabelen voor de analyse zijn voor het overgrote deel of nominaal of ordinaal van aard. Om te beginnen zijn er enkele kruistabellen aangemaakt, waarbij twee variabelen tegen elkaar worden afgezet. Bij een kruistabel kan tegelijkertijd de chi-kwadraat toets worden uitgevoerd. Bij de chi-kwadraat toets worden twee nominale of ordinale variabelen tegen elkaar afgezet om te kijken of er een significant verband is tussen deze variabelen. Wanneer de uitkomst van de toets significant is, kan er inzicht worden verkregen in de sterkte van het verband met behulp van associatiematen. Er is in deze analyse daarom ook meerdere keren gebruik gemaakt van deze associatiematen.

Vervolgens is er in de analyse gekeken naar wat de invloed is van een aantal onafhankelijke variabelen op de keuze van de respondent voor het meest kenmerkende landschap van Friesland (afhankelijke variabele). Hiervoor diende een regressieanalyse te worden uitgevoerd. Bij een lineaire regressie is de afhankelijke variabele een ratiovariabele. De afhankelijke variabele in dit onderzoek is echter nominaal van aard. De toets die dan voor de hand ligt is een multinomiale logistische regressie. Dit is echter een lastig te interpreteren toets waarbij de conclusies een ingewikkelde betekenis hebben. Een alternatief voor deze toets is om binaire variabelen van de categorieën van de nominale variabele te maken en vervolgens binaire logistische regressies uit te voeren. Omdat de resultaten van de laatstgenoemde toets beter zijn te interpreteren is er gekozen om vier (voor elk van de vier categorieën van de nominale variabele) binaire logistische regressie uit te voeren. Doordat er in dit onderzoek veel verklarende variabelen zijn, die soms ook nauw aan elkaar verwant zijn (met name de variabelen voor mooiste landschap, geboortelandschap en woonlandschap), zou

multicollineariteit in de regressies kunnen worden aangetroffen. Na uitvoering van deze regressieanalyses blijkt dit echter niet het geval te zijn.

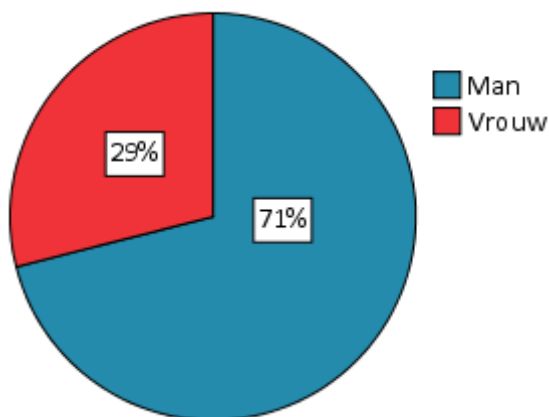
4. Resultaten

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd. Allereerst wordt er in paragraaf 4.2 gekeken naar de kenmerken en de representativiteit van de steekproef. Vervolgens zal er in paragraaf 4.3 en 4.4 worden ingegaan op de identiteitsbepalende landschapselementen en landschappen van de provincie Friesland volgens de geënquêteerde leden van It Fryske Gea. Hierna gaat paragraaf 4.5 in op de stellingen over Friese identiteit en tot slot wordt in paragraaf 4.6 de invloed van een aantal verklarende variabelen op de keuze voor het meest kenmerkende landschap besproken.

4.2 Kenmerken en representativiteit van de steekproef

Zoals aangegeven in het vorige hoofdstuk hebben 349 leden de online enquête ingevuld. Hiervan hebben 297 respondenten antwoord gegeven op de vraag 'Wat is uw geslacht?' Figuur 4.1 laat zien dat 71% van deze respondenten (211) man is, en slechts 29% (86) vrouw.

Figuur 4.1: Geslacht respondenten

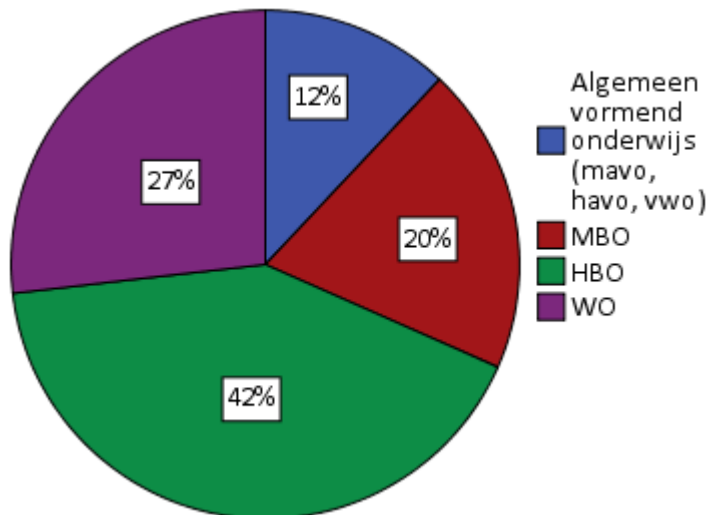
enigszins af van de verhouding man/vrouw onder het totale aantal leden van It Fryske Gea, waar ongeveer 60% geregistreerd staat als man. Daarbij beschouwt It Fryske Gea het lidmaatschap als een familielidmaatschap, waardoor het lastig is om aan te geven wat het exacte percentage van mannelijke leden is. De gemiddelde leeftijd van de respondenten is 62 jaar. Dit komt redelijk overeen met de gemiddelde leeftijd van 57 jaar onder het totale aantal leden (It

Fryske Gea, 2013). Verder is de jongste respondent 25 jaar en de oudste 86 jaar. De gemiddelde leeftijd van de respondenten ondersteunt het argument aangedragen in hoofdstuk 3 dat er via de online enquête voldoende oudere leden benaderd konden worden. Dit wordt vanzelfsprekend ook

Leeftijdscategorie	Respondenten	Percentage	Totaal IFG	Percentage
Jonger dan 40	4	1.4%	4535	17.4%
40-50 jaar	27	9.2%	4422	16.9%
50-60 jaar	77	26.4%	5259	20.1%
60-70 jaar	126	43.1%	6339	24.3%
70 en ouder	58	19.9%	5561	21.3%
Totaal	292	100%	26116	100%

Tabel 4.1: Leeftijdsverdeling van zowel de steekproef als van alle leden van It Fryske Gea (It Fryske Gea, 2013)

veroorzaakt doordat de meeste leden ouder zijn, en dat er weinig jongeren lid zijn. It Fryske Gea (2013) geeft zelf eveneens aan dat het ledenbestand 'ouder' is geworden, en dat de categorie jeugdleden (tot 18 jaar) vrijwel is verdwenen. Tabel 4.1 vergelijkt de leeftijdsverdeling van de respondenten met die van alle leden (waarvan de geboortedatum bekend is) van It Fryske Gea ('IFG' in de tabel). Alhoewel er met name in de eerste categorie een vrij groot verschil is tussen de steekproef en de gehele populatie (1.4% vergeleken met 17.4%) komt de verdeling van de respondenten desondanks redelijk overeen met de leeftijdsverdeling van het totale aantal leden.

Figuur 4.2: Hoogst afgeronde opleiding

Figuur 4.2 toont de hoogst afgeronde opleiding van de respondenten. Zoals duidelijk wordt, is een aanzienlijk deel van de respondenten in het bezit van een HBO diploma (42%). It Fryske Gea heeft geen gegevens beschikbaar over het opleidingsniveau van de leden, maar er zijn geen indicaties dat de verdeling in de steekproef heel erg afwijkt van de verdeling van het opleidingsniveau voor andere organisaties.

Op de vraag 'Bent u woonachtig in de provincie Fryslân?', ingevuld door 304 respondenten, gaf 90% (273) aan dat hij/zij in Friesland woont. Deze respondenten leven gemiddeld 46 jaar in Friesland. Tabel 4.2 geeft, ingedeeld in vier categorieën, een overzicht van het aantal jaren dat respondenten woonachtig zijn in Friesland. Hieruit blijkt dat meer dan tweederde (66.8%) van de respondenten

Aantal jaren woonachtig in Friesland	Aantal respondenten	Percentage
0-20	32	12.6%
20-40	52	20.6%
40-60	85	33.6%
60 jaar of meer	84	33.2%
Totaal	253	100%

Tabel 4.2: Aantal jaren woonachtig in Friesland

minimaal 40 jaar in Friesland woont. De twee personen die het langst woonachtig in Friesland zijn, wonen er 76 jaar. Verder is er in de enquête ook gevraagd naar de geboorteplaats en de woonplaats van de respondenten. Deze plaatsen zijn vervolgens ingedeeld in categorieën op basis van het landschap waarin deze plaats ligt (wadden, klei, veen of zand) of, indien de plaats buiten Friesland ligt, is deze gecategoriseerd als 'buiten Friesland'. Tabel 4.3 laat zien dat geen enkele respondent woonachtig is in het waddenlandschap, en dat er slechts één geboren is. Verder wonen de meeste respondenten in het kleilandschap en is een aanzienlijk deel buiten Friesland geboren. Zoals hierboven al werd duidelijk gemaakt, woont slechts een klein aantal respondenten op dit moment buiten Friesland, namelijk 31. Tot slot is er aan de respondenten gevraagd hoelang zij woonachtig zijn in hun huidige woonplaats. Gemiddeld wonen zij 31 jaar in hun huidige woonplaats. Zoals tabel 4.4 laat zien, wonen de meeste respondenten tussen de 20 en 40 jaar in hun huidige woonplaats. Ter conclusie van al het bovenstaande kan er worden gesteld dat de kenmerken van de steekproef redelijk overeenkomen met de kenmerken van het totale aantal leden en dat de steekproef om deze reden als representatief voor alle leden van It Fryske Gea kan worden beschouwd.

Ligging plaats	Geboorteplaats (aantal)	Woonplaats (aantal)
Waddenlandschap	1	0
Kleilandschap	98	122
Veenlandschap	38	58
Zandlandschap	61	86
Buiten Friesland	97	31
Totaal	295	297

Tabel 4.3: Ligging van geboorteplaats en woonplaats respondenten

Aantal jaren woonachtig in woonplaats	Aantal respondenten	Percentage
0-20	93	31.2%
20-40	118	39.6%
40-60	63	21.1%
60 jaar of meer	24	8.1%
Totaal	298	100%

Tabel 4.4: Aantal jaren woonachtig in woonplaats

4.3 Identiteitsbepalende landschapselementen

In de enquête is aan de respondenten gevraagd om voor elk van de vier landschappen (wadden, klei, veen en zand) zeven in dat landschap voorkomende elementen (gekozen met behulp van experts, zie hoofdstuk 3) te rangschikken in de volgorde van waarin deze elementen volgens de respondent

kenmerkend zijn voor dat landschap. In deze paragraaf zal nu voor elk van deze vier landschappen worden gekeken naar welke elementen de respondenten als kenmerkend voor dit landschap zien.

Waddenlandschap

De zeven landschapselementen van het waddenlandschap die zijn uitgekozen om in de enquête te gebruiken, op basis van de mening van experts, zijn de volgende: duinen, geulen/slenken, kwelders, (naald)bossen, stranden, zandplaten en zeedijken. Tabel 4.5 toont een overzicht van de keuzes die de respondenten gemaakt hebben. De nummers 1 tot en met 7 geven aan op welke plaats de respondent een element gerangschikt heeft, waarbij 1 het minst kenmerkend en 7 het meest kenmerkend is. Overigens is de vraag in de enquête zelf andersom gesteld (1 is het meest kenmerkend en 7 het minst kenmerkend), maar ten behoeve van de interpretatie van de resultaten zijn de scores in de tabel hier omgedraaid. De laatste kolom van de tabel geeft een overzicht van de gemiddelde waardering van alle respondenten per element. Hoe hoger de score des te kenmerkender de respondenten het element vinden. Uit deze kolom wordt duidelijk dat de kwelders gemiddeld als het meest kenmerkende landschapselement van de wadden wordt gezien. Dit is ook het element dat het vaakst door de respondenten op nummer 1 wordt gezet, namelijk 89 keer. Na de kwelders worden de geulen/slenken van de wadden ook als zeer kenmerkend bestempeld door de respondenten. Een derde element dat als vrij kenmerkend wordt gezien zijn de duinen. Deze drie elementen werden ook het vaakst door de experts genoemd als karakteristiek voor het waddenlandschap. Elementen die wel werden aangewezen door de experts maar niet als heel kenmerkend worden gezien door de respondenten zijn voornamelijk de (naald)bossen en de zeedijken. Zoals Haartsen et al (2000) aangeven zijn regionale identiteiten sociale constructies die zijn gebaseerd op specifieke elementen van een gebied. Verschillende groepen actoren zien hierbij verschillende elementen als belangrijk voor de identiteit van een gebied, zoals hier ook het geval is met betrekking tot de leden en de experts. Stranden en zandplaten worden eveneens niet als heel kenmerkend gezien. Geconcludeerd kan worden dat de kwelders, geulen/slenken en duinen als

Landschapselement	1	2	3	4	5	6	7	Totaal	Gemiddelde waardering
Kwelders	8	15	36	51	60	78	89	337	5.17
Geulen/slenken	10	24	29	36	75	84	79	337	5.11
Duinen	27	50	61	41	33	65	60	337	4.30
Zandplaten	17	59	56	86	72	30	17	337	3.88
Stranden	35	67	75	50	36	43	31	337	3.71
Zeedijken	97	50	26	46	41	27	50	337	3.49
(Naald)bossen	143	72	54	27	20	10	11	337	2.36

Tabel 4.5: Kenmerkende landschapselementen van het waddenlandschap volgens de respondenten

identiteitsdragende landschapselementen van het waddenlandschap worden gezien door de geënquêteerde leden van It Fryske Gea.

Zoals hierboven vermeld is er op dit moment geen enkele respondent woonachtig binnen het waddenlandschap en is er slechts één geboren in het gebied. Wanneer wordt gekeken naar wat deze respondent heeft ingevuld als de meest kenmerkende elementen van het waddenlandschap, komt naar voren dat hij/zij respectievelijk de zeedijken, de geulen/slenken en de kwelders het meest kenmerkend vindt, en de duinen het minst kenmerkend.

Kleilandschap

Voor het kleilandschap zijn de volgende zeven landschapselementen inbegrepen in de enquête: akkers (geen weilanden), boerderijen, dijken, dorpen, sloten en vaarten, terpen, en weilanden. Tabel 4.6 geeft een overzicht van de wijze waarop de 331 respondenten die deze vraag hebben ingevuld deze zeven elementen rangschikken. De tabel laat zien dat weilanden het vaakst als meest kenmerkend worden gezien door de respondenten, namelijk 105 keer. Opvallend is dat weilanden echter ook het vaakst als minst kenmerkende element worden aangegeven. Verder worden de sloten en vaarten en de dijken van het kleilandschap slechts door een paar respondenten als het meest kenmerkend beschouwd. Gemiddeld gezien zijn het echter de boerderijen die als meest kenmerkend voor het kleilandschap worden gezien, gevolgd door de weilanden en de akkers. Het beeld van boerderijen omringd door weilanden en akkers is wat vele leden voor zich zien wanneer men denkt aan het kleilandschap. Dit sluit aan op de manier waarop een landschap kan worden gelezen volgens Baas (2005). De individuele elementen (boerderijen, weilanden en akkers) vormen de leestekens van het landschap en de samenhang tussen deze elementen zorgt voor de structuren in het landschap. Opvallend is dat boerderijen slechts door twee van de vier experts genoemd werden als typerend voor dit landschap, terwijl bijvoorbeeld de (zee)dijken door alle experts genoemd werden. Deze dijken worden door de respondenten gemiddeld gezien als het minst typerende element beoordeeld. Hier kan derhalve eveneens een verschil worden geconstateerd tussen wat de experts als kenmerkend noemen en wat de respondenten kenmerkend vinden. Op basis van deze resultaten kan

Landschapselement	1	2	3	4	5	6	7	Totaal	Gemiddelde waardering
Boerderijen	1	13	29	61	99	98	30	331	4.99
Weilanden	78	26	19	25	29	49	105	331	4.41
Akkers (geen weilanden)	61	28	31	37	30	59	85	331	4.40
Terpen	42	63	51	34	36	37	68	331	4.03
Dorpen	25	46	77	71	58	33	21	331	3.83
Sloten en vaarten	55	77	77	46	35	30	11	331	3.19
Dijken	69	78	47	57	44	25	11	331	3.15

Tabel 4.6: Kenmerkende landschapselementen van het kleilandschap volgens de respondenten

er vervolgens worden afgevraagd of dijken wel belangrijk zijn, zoals de experts beweren. Hierbij speelt macht een belangrijke rol. Simon (2005) schrijft dat de machtsverhouding tussen (groepen van) actoren voor een belangrijk deel bepaalt welke identiteiten dominant zijn in een streek. De machtsrol van experts kan hier zodoende een bepalende factor zijn. Eveneens een opvallend resultaat is dat de Friese terpen niet als het meest kenmerkend worden gezien door de meeste respondenten. Maar 68 van de 331 respondenten wijzen terpen aan als het meest typerend. Verder worden, naast de dijken, de sloten en vaarten gemiddeld als de minst kenmerkende elementen van het kleilandschap beschouwd. Uit het bovenstaande kan daarom worden geconcludeerd dat de boerderijen, weilanden en akkers als de meest identiteitsdragende landschapselementen van het kleilandschap worden gezien door de geënquêteerde leden van It Fryske Gea.

Verder kan hier nog worden opgemerkt dat de spreiding in de gemiddelde waardering voor het kleilandschap (4.99-3.15) minder groot is dan voor het waddenlandschap (5.17-2.36). Wat de kenmerkendheid betreft verschillen de elementen van het kleilandschap derhalve minder veel van elkaar dan de elementen van het waddenlandschap.

Veenlandschap

Voor het veenlandschap is gekozen om de volgende zeven landschapselementen te gebruiken in de enquête: lange rechte percelen, meren, moerassen, petgaten, rietlanden, vaarten en kanalen, en weilanden. Tabel 4.7 laat zien hoe kenmerkend de respondenten deze zeven elementen vinden voor het veenlandschap. Het is duidelijk dat de (Friese) meren het vaakst als meest kenmerkend zijn ingevuld (130 keer) en dat dit element gemiddeld gezien als het meest typerend voor dit landschap wordt beschouwd. Ruim een derde van de respondenten vult de meren in als meest typerend, en dit is daarmee het element dat door de meeste respondenten op nummer 1 is gezet in de enquête. Gemiddeld gezien staat dit landschapselement ook ver aan kop, vergeleken met de andere zes elementen. De meren werden ook door alle experts genoemd. Na de meren worden de petgaten van

Landschapselement	1	2	3	4	5	6	7	Totaal	Gemiddelde waardering
Meren	22	26	28	31	35	48	130	320	5.17
Petgaten	19	40	47	57	45	60	52	320	4.43
Lange rechte percelen	65	38	47	45	31	38	56	320	3.87
Vaarten en kanalen	27	61	64	39	63	49	17	320	3.83
Rietlanden	26	52	63	67	60	44	8	320	3.77
Moerassen	48	51	49	56	56	37	23	320	3.70
Weilanden	113	52	22	25	30	44	34	320	3.23

Tabel 4.7: Kenmerkende landschapselementen van het veenlandschap volgens de respondenten

het veenlandschap als meest karakteristiek beoordeeld. De overige elementen worden gemiddeld gezien niet als heel kenmerkend beoordeeld door de respondenten. Waar voor het kleilandschap de

weilanden als zeer kenmerkend worden gezien, wordt dit element voor het veenlandschap als het minst typerend gezien van de zeven elementen. Ruim een derde van de respondenten beoordeelt dit element als het minst typerend.

Zandlandschap

De zeven elementen van het zandlandschap die zijn geselecteerd voor gebruik in de enquête zijn de volgende: beekdalen, bossen, elzensingels, heide, houtwallen, kleine meertjes (pingo's, dobben), en zandvlaktes. Zoals tabel 4.8 laat zien zijn de houtwallen het vaakst als meest kenmerkend beoordeeld door de respondenten, namelijk 108 keer. Andere elementen die vaak als meest kenmerkend zijn ingevuld zijn de beekdalen en de elzensingels. Het element dat overduidelijk als het minst typerend voor het zandlandschap wordt gezien zijn de zandvlaktes, meer dan de helft van de respondenten (166 van de 320) vult dit element in als het minst typerende element. Dit uit zich ook in de gemiddelde waardering van de zandvlaktes. De heide en de kleine meertjes van het zandlandschap worden eveneens niet als heel kenmerkend voor het zandlandschap gezien. Gemiddeld gezien worden met name de houtwallen en de bossen als het meest identiteitsdragend voor dit landschap beoordeeld. Beide elementen werden ook door alle experts beschouwd als typerend voor het zandlandschap.

Landschapselement	1	2	3	4	5	6	7	Totaal	Gemiddelde waardering
Houtwallen	24	25	33	35	42	53	108	321	4.99
Bossen	21	26	48	52	57	42	75	321	4.63
Beekdalen	25	33	44	65	53	48	53	320	4.38
Elzensingels	25	43	43	37	52	86	34	320	4.38
Heide	24	25	33	35	42	53	108	320	3.81
Kleine meertjes (pingo's, dobben)	46	86	46	47	54	28	14	321	3.36
Zandvlaktes	166	41	34	20	25	12	22	320	2.44

Tabel 4.8: Kenmerkende landschapselementen van het zandlandschap volgens de respondenten

Ontbrekende landschapselementen

Tot slot is er ook gevraagd of er nog elementen waren die volgens de respondenten ontbraken in de enquête. Hierbij kwamen een aantal elementen in meerdere reacties terug. Zo werd bijvoorbeeld enkele keren aangegeven dat de kliffen van Gaasterland ontbraken volgens sommige respondenten. Daarnaast werd erop gewezen door sommige respondenten dat er weinig aandacht was voor de gebouwde omgeving. Zo gaven sommigen aan dat de kerken en met name de bijbehorende kerktorens volgens hen ontbraken in de enquête. Anderen wezen er op dat de elf steden van Friesland niet waren meegenomen. De reden dat deze elementen niet zijn meegenomen in de enquête is omdat de keuze voor de elementen gebaseerd is op de elementen die volgens de vier

gevraagde experts karakteristiek voor het bijbehorende landschap zijn. De hierboven genoemde elementen zaten hier niet of nauwelijks bij. Zo werden de kerken en de kliffen beide maar door één expert genoemd. Hier bestaat zodoende een verschil tussen wat volgens de experts kenmerkende elementen zijn en wat volgens de geënquêteerde leden van It Fryske Gea kenmerkende elementen van de vier onderscheiden Friese landschappen zijn. Zoals eerder aangegeven spelen hier de 'acts of power' (Simon, 2005) een bepalende rol. Verschillende groepen actoren (deskundigen, leden van It Fryske Gea, leken) hebben verschillende visies op welke elementen belangrijk zijn. Het is voor landschapsbeleid daarom belangrijk om te kijken naar deze verschillende visies en na te gaan welke visies in een bepaalde context dominant zijn en als het meest relevant beschouwd dienen te worden.

4.4 Identiteitsbepalende landschappen

De eerste vraag die in de enquête gevraagd werd (zij bijlage: enquête) ging over de mate waarin de respondenten het waddenlandschap, het kleilandschap, het veenlandschap en het zandlandschap kenmerkend voor Friesland vinden. Dit kon worden aangegeven op een Likert schaal van 1 tot en met 5, waarbij 1 'niet kenmerkend' en 5 'heel kenmerkend' is. Tabel 4.9 geeft een overzicht van hoe de respondenten deze vraag hebben ingevuld. Zoals de kolom 'gemiddelde waardering' laat zien, worden zowel het waddenlandschap, het kleilandschap als het veenlandschap door een groot deel van de respondenten als kenmerkend voor de provincie Friesland gezien. Deze drie landschappen worden respectievelijk door 176, 155 en 130 respondenten als 'heel kenmerkend' beoordeeld. Het zandlandschap wordt in mindere mate als kenmerkend voor Friesland gezien, 68 van de 341 respondenten geven aan dit landschap 'heel kenmerkend' te vinden.

Landschap	1	2	3	4	5	Weet niet	Totaal	Gemiddelde waardering
Waddenlandschap	20	20	28	95	176	1	340	4,14
Kleilandschap	13	28	42	106	155	1	345	4,05
Veenlandschap	10	27	62	111	130	2	342	3,95
Zandlandschap	12	63	108	90	68	0	341	3,41

Tabel 4.9: Mate van kenmerkendheid van het wadden-,klei-,veen-, en zandlandschap volgens de respondenten

Vervolgens werd bij de tweede vraag in de enquête aan de respondenten gevraagd om aan te geven welke van deze vier landschappen zij het meest kenmerkend voor Friesland vinden. Hier kon maar één landschap worden ingevuld. De resultaten zijn weergegeven in tabel 4.10. Deze tabel laat zien dat van de 344 respondenten die deze vraag hebben ingevuld, de meesten (137) het kleilandschap als het meest onderscheidende landschap van Friesland zien. Het waddenlandschap wordt door 94 respondenten als het meest kenmerkende landschap gezien. Dit is een opvallend resultaat aangezien het waddenlandschap bij de vraag ervoor gemiddeld het hoogst scoorde en door maar liefst 176 respondenten als 'heel kenmerkend' is ingevuld. Het kleilandschap wordt minder vaak als 'heel kenmerkend' beoordeeld, namelijk 155 keer, maar wordt niettemin het vaakst als het meest

kenmerkende landschap gezien (137 keer). Een mogelijke verklaring is dat het kleilandschap het minst vaak als helemaal niet kenmerkend wordt beoordeeld door de respondenten, en daarom het vaakst als het meest kenmerkende Friese landschap wordt gezien.

Hoe dan ook kan er worden geconcludeerd dat het kleilandschap door de geënquêteerde leden van It Fryske Gea als het meest identiteitsdragende landschap van de provincie Friesland wordt gezien. Het waddenlandschap en het veenlandschap worden evengoed ook als onderscheidende landschappen gezien, zij het in mindere mate dan het kleilandschap. Deze resultaten ondersteunen de constatering van Schroor (1993) dat hét Friese landschap niet bestaat. Verder wordt het zandlandschap slechts door een klein gedeelte van de respondenten als het meest kenmerkende landschap gezien.

Landschap	Meest kenmerkend	Percentage
Waddenlandschap	94	27%
Kleilandschap	137	40%
Veenlandschap	92	27%
Zandlandschap	21	6%
Totaal	344	100%

Tabel 4.10: Meest kenmerkende landschap volgens de respondenten

Hierna is er in de enquête eveneens de vraag gesteld 'Welke van deze vier landschappen vindt u het mooist?' Hier komt uit dat het waddenlandschap het mooist gevonden wordt, 114 van de 345 respondenten vulden bij deze vraag het waddenlandschap in. Het veenlandschap wordt door 105 respondenten gezien als het mooiste landschap en het zandlandschap is door 74 respondenten ingevuld. Slechts 52 respondenten vinden het kleilandschap het mooiste landschap. Tabel 4.11 geeft een overzicht van welk landschap respondenten als het meest kenmerkend en als het mooist aanwijzen. Wellicht het meest opvallende resultaat is dat, terwijl het kleilandschap het vaakst als het

Landschap	Meest kenmerkend	Percentage	Mooiste landschap	Percentage
Waddenlandschap	94	27%	114	33%
Kleilandschap	137	40%	52	15%
Veenlandschap	92	27%	105	30%
Zandlandschap	21	6%	74	21%
Totaal	344	100%	345	100%

Tabel 4.11: Meeste kenmerkende en mooiste landschap volgens de respondenten

meest kenmerkende landschap wordt aangewezen, het tegelijkertijd het minst vaak als het mooiste landschap wordt gezien. Het waddenlandschap en het veenlandschap worden niet alleen vaak als

meest kenmerkend gezien, maar ook vaak als het mooiste. Verder wordt het zandlandschap, dat het minst vaak als meest kenmerkend wordt beschouwd, vaker als het mooiste landschap gezien (21%) dan het kleilandschap (15%), wat zoals gezegd het vaakst als meest kenmerkende landschap wordt beoordeeld.

Het is belangrijk om te kijken of de keuze van de respondent om een landschap aan te wijzen als het meest kenmerkend voor Friesland afhankelijk is van variabelen zoals geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, geboorteplaats en woonplaats. Dit is bijvoorbeeld van belang om het landschapsbeleid af te stemmen op specifieke groepen. Deze analyse kan worden gemaakt door de variabele voor het meest kenmerkende landschap van de respondent tegenover elk van de hierboven genoemde variabelen te zetten in een kruistabel, en vervolgens een chi-kwadraat toets uit te voeren. Wanneer dit gedaan wordt voor geslacht, wordt duidelijk dat er geen significant verband is tussen de twee variabelen. De chi-kwadraat heeft hier een p-waarde van 0.90. Voor leeftijd (verdeeld in de categorieën 'jonger dan 50', '50-60', '60-70' en '70 en ouder') is eveneens geen significant verband aantoonbaar (p-waarde=0.395). Een eventueel verschil tussen de typen landschappen die jongere en oudere generaties waarderen, zoals in hoofdstuk 2 werd gesuggereerd op basis van conclusies van Haartsen et al. (2003), is hier dus niet aan de orde. Het lage aantal jongere respondenten dat mee heeft gedaan aan de enquête heeft hierop wellicht wel invloed. Verder geldt voor de variabele voor opleidingsniveau hetzelfde als voor geslacht en leeftijd, namelijk dat er geen verband is (p-waarde=0.103).

Daarnaast kan er zoals aangegeven ook worden gekeken of er een relatie bestaat tussen de keuze voor het meest kenmerkende landschap en de geboorteplaats en woonplaats van de respondent. Tabel 4.12 is een kruistabel waarbij de keuze voor het meest kenmerkende landschap is afgezet tegen de geboorteplaats van de respondent. Om aan de voorwaarden van de chi-kwadraat toets te voldoen zijn de categorieën 'waddenlandschap' (slechts 1 respondent is hier geboren) en 'buiten Friesland' niet meegenomen in de analyse. De categorie 'buiten Friesland' is hier minder relevant omdat er in eerste instantie wordt gekeken of er een verband bestaat tussen het landschap waarin iemand geboren is en het landschap dat iemand als meest kenmerkend aanwijst. De chi-kwadraat heeft hier een tweezijdige p-waarde van 0.000, wat betekent dat er een sterk significant verband bestaat tussen het landschap waar de respondent geboren is en het landschap dat de respondent als meest kenmerkend voor Friesland beoordeelt. In de tabel wordt duidelijk dat dit verband ligt bij het kleilandschap en het veenlandschap. Van de 97 respondenten geboren in het kleilandschap geven er 56 aan het kleilandschap het meest kenmerkende landschap van Friesland te vinden. Voor het veenlandschap geldt dat voor de 38 respondenten die hier geboren zijn, 20 dit landschap ook als meest

kenmerkend aanwijzen. De sterkte van het verband kan worden afgelezen aan associatiematen. De associatiemaat 'Phi' geeft hier een waarde aan van 0.445, wat duidt op een sterk verband.

		Landschap geboorteplaats			Totaal
		Kleilandschap	Veenlandschap	Zandlandschap	
Meest kenmerkende Landschap	Waddenlandschap	25	9	16	50
	Kleilandschap	56	9	16	81
	Veenlandschap	11	20	20	51
	Zandlandschap	5	0	8	13
Totaal		97	38	60	195

Tabel 4.12: Kruistabel meest kenmerkende landschap tegenover landschap geboorteplaats

Hetzelfde kan worden gedaan voor de woonplaats van de respondenten. In tabel 4.13 is de keuze voor het meest kenmerkende landschap afgezet tegen de woonplaats van de respondenten. Het waddenlandschap ontbreekt in de tabel omdat geen enkele respondent op het moment van het invullen van de enquête woonachtig was in het waddenlandschap. De chi-kwadraat geeft voor deze kruistabel een tweezijdige p-waarde van 0.000 aan. Er is ook hier een sterk significant verband tussen het landschap waar de respondent woont en de keuze voor het meest kenmerkende landschap. Stobbelaar en Pedroli (2011) schrijven dat mensen vaak een gevoel van verbondenheid kunnen hebben met het landschap waar ze zijn opgegroeid of waar ze een belangrijke periode in hun leven hebben doorgemaakt. Dit kan verklaren waarom er een significant verband is tussen de geboorteplaats en de woonplaats van de respondent aan de ene kant en het meest kenmerkende landschap aan de andere kant. In paragraaf 4.6 wordt er verder op de relatie tussen deze variabelen ingegaan. Net als bij de geboorteplaats van de respondenten ligt het verband hier voornamelijk bij het kleilandschap en het veenlandschap. Van de 121 respondenten woonachtig in het kleilandschap vinden er 59 dit landschap ook het meest karakteristiek voor Friesland, en van de 57 respondenten

		Landschap woonplaats			Buiten Friesland	Totaal
		Kleilandschap	Veenlandschap	Zandlandschap		
Meest kenmerkende landschap	Wadden	35	13	27	1	76
	Klei	59	13	29	19	120
	Veen	23	28	23	10	84
	Zand	4	3	7	1	15
Totaal		121	57	86	31	295

Tabel 4.13: Kruistabel meest kenmerkende landschap tegenover landschap woonplaats

die in het veenlandschap wonen geven 28 aan het landschap van hun woonplaats het meest kenmerkend te vinden. Voor de respondenten die in het zandlandschap woonachtig zijn, geldt het tegenovergestelde. De respondenten die hier wonen, vinden veelal de andere drie landschappen meer kenmerkend voor Friesland. De associatiemaat 'Phi' geeft een waarde aan van 0.338, en wijst zodoende op een matig sterk verband tussen woonplaats en de keuze voor het meest kenmerkende landschap.

Wanneer de variabele voor de keuze van de respondent voor het mooiste landschap in de kruistabel wordt gebruikt in plaats van de variabele voor de keuze voor het meest kenmerkende landschap, zijn min of meer dezelfde resultaten zichtbaar. Wanneer geslacht, leeftijd en opleidingsniveau tegenover deze variabele worden gezet, is er geen significant verband aan te wijzen. Wanneer geboorteplaats en woonplaats tegenover de keuze voor het mooiste landschap worden gezet, is er in beide gevallen wel een significant verband. Voor geboorteplaats heeft de chi-kwadraat een p-waarde van 0.000 en de associatiematen wijzen op een matig verband. Voor woonplaats heeft de chi-kwadraat eveneens een p-waarde van 0.000 en geven de associatiematen ook een matig verband aan. Uit het bovenstaande kan derhalve worden geconcludeerd dat er een significant verband bestaat tussen zowel de geboorteplaats als de woonplaats van een respondent en de keuze welk landschap als meest kenmerkend en welk landschap als het mooist wordt gezien met betrekking tot de provincie Friesland.

4.5 Stellingen Friese identiteit

Om inzicht te verkrijgen in het belang van Friese landschappen voor de identiteit van de respondenten zijn, zoals beschreven in hoofdstuk 3, hierover twee stellingen in de enquête opgesteld. De eerste stelling is 'Ik vind het belangrijk dat Friese landschappen behouden blijven', en de tweede stelling is 'Friese landschappen spelen een belangrijke rol in mijn leven.' Daarnaast gaat de derde en laatste stelling over het belang van Friese landschappen voor de Friese identiteit. Deze is als volgt geformuleerd: Friese landschappen vind ik heel belangrijk voor de Friese identiteit. Tabel 4.14 geeft een overzicht van hoe de 349 respondenten deze drie stellingen hebben ingevuld. Bij stelling 1 is 87,7% van de respondenten het met de stelling eens of zeer mee eens. Slechts 4 % is het er (zeer) mee oneens. De grote meerderheid van de respondenten vindt het zodoende belangrijk dat Friese landschappen behouden blijven. Bij stelling 2 is eveneens slechts 4% het er mee oneens of zeer mee oneens. 79,1% van de respondenten is het (zeer) eens met de stelling, wat betekent dat Friese landschappen voor het overgrote deel van de respondenten een belangrijke rol in hun leven spelen. Voor stelling 3 bestaat min of meer dezelfde verhouding als bij de voorgaande twee stellingen. Slechts 6% van de respondenten geeft aan Friese landschappen niet heel belangrijk voor

de Friese identiteit te vinden. 74,1% vindt daarentegen dat Friese landschappen wel degelijk een hele belangrijke rol spelen voor de Friese identiteit. Overigens dient hierbij wel opgemerkt te worden dat er (zoals de tabel ook laat zien) een noemenswaardig verschil bestaat tussen de respondenten die 'mee eens' en 'zeer mee eens' invullen. Waar bij stelling 1 de meeste respondenten 'zeer mee eens' invullen, vullen bij stelling 2 en 3 de meeste respondenten 'mee eens' in. Evenwel kan er over het

	Zeer mee oneens	Mee oneens	Neutraal	Mee eens	Zeer mee eens	Ontbrekend	Totaal
Stelling 1 (Behoud)	8 (2,3%)	6 (1,7%)	6 (1,7%)	85 (24,4%)	221 (63,3%)	23 (6,6%)	349 (100%)
Stelling 2 (Leven)	6 (1,7%)	8 (2,3%)	35 (10%)	162 (46,4%)	114 (32,7%)	24 (6,9%)	349 (100%)
Stelling 3 (Identiteit)	9 (2,6%)	12 (3,4%)	45 (12,9%)	138 (39,4%)	121 (34,7%)	24 (6,9%)	349 (100%)

Tabel 4.14: Resultaten van de drie stellingen over Friese landschappen en Friese identiteit

algemeen worden geconcludeerd dat voor de geënquêteerde leden van It Fryske Gea, Friese landschappen een belangrijke rol spelen in hun leven en zij deze landschappen belangrijk vinden voor de Friese identiteit. Dit is vanzelfsprekend geen opmerkelijke conclusie, aangezien de respondenten hoogstwaarschijnlijk veelal ook om deze reden in eerste instantie lid zijn geworden van de vereniging. Wanneer dit resultaat wordt gekoppeld aan het hierboven beschreven resultaat dat met name het kleilandschap, en in mindere mate ook het wadden- en veenlandschap, als de meest identiteitsdragende landschappen worden gezien, dan zijn het met name deze landschappen die een belangrijke rol spelen voor de identiteit van de respondenten en voor de Friese identiteit in het algemeen. Bovenstaande sluit ook aan bij de constatering van Paasi (2002) dat landschap een significante rol kan spelen voor de regionale identiteit van de bewoners.

Wanneer deze drie stellingen afzonderlijk worden afgezet in een kruistabel tegen het landschap wat respondenten als meest kenmerkend aanwijzen, dan wordt duidelijk dat de chi-kwadraat bij de kruistabel van stelling 1 een tweezijdige p-waarde van 0.043 heeft. Dit betekent dat beide variabelen niet onafhankelijk van elkaar zijn. Hierbij dient genoemd te worden dat, om aan de voorwaarden van de chi-kwadraat toets te voldoen, de vijf categorieën van stelling 1 zijn samengevoegd in twee categorieën. 'Zeer mee oneens', 'mee oneens', en 'neutraal' zijn samengevoegd, net als 'mee eens' en 'zeer mee eens'. Uit de bijbehorende tabel wordt duidelijk dat met name de respondenten die het kleilandschap als kenmerkend aangeven, vaker (zeer) oneens of neutraal invullen met betrekking tot stelling 1.

Wanneer een kruistabel wordt aangemaakt voor de variabele voor stelling 3 en de variabele voor geslacht, is ook hier een significant verband te onderscheiden (tweezijdige p-waarde van 0.028). De bijbehorende tabel laat zien dat vrouwen relatief vaker dan mannen (zeer) oneens of neutraal invullen bij de stelling 'Friese landschappen vind ik heel belangrijk voor de Friese identiteit'. Wanneer de categorieën van stelling 3 op dezelfde manier als eerder voor stelling 1 worden samengevoegd (om aan de voorwaarden van de chi-kwadraat toets te voldoen), blijkt er ook een significant verband te bestaan met de variabele voor hoogst afgeronde opleiding, het aantal jaren dat een respondent woonachtig is in Friesland (ingedeeld in categorieën '0-20', '20-40', '40-60' en '60 jaar of meer') en de variabele voor het landschap van de geboorteplaats van de respondent. Voor de hoogst afgeronde opleiding geeft de chi-kwadraat een significantieniveau van 0.002 aan. Uit de tabel valt op dat met name respondenten met een WO opleiding eerder (zeer) oneens of neutraal invullen met betrekking tot stelling 3. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de hoogst opgeleiden (respondenten met een WO opleiding) kritischer tegenover de formulering van stelling 3 staan. In stelling 3 wordt namelijk gesproken over 'de Friese identiteit', en zoals in hoofdstuk 2 is aangegeven, schrijft Simon (2005) dat er in de constructivistische denkwijze over identiteit niet meer gesproken wordt van 'de' identiteit of 'één' identiteit, maar van meerdere verschillende identiteiten. Hoger opgeleiden zijn zich dat kennelijk meer bewust dan lager opgeleiden.

Verder wordt er voor de variabele voor het aantal jaren dat een respondent woonachtig is in Friesland een significantieniveau van 0.001 aangegeven door de chi-kwadraat. Met name respondenten uit de categorie 20-39 jaar woonachtig in Friesland geven aan eerder neutraal te staan of het (zeer) oneens te zijn met stelling 3. Tot slot, voor de kruistabel van de variabele voor stelling 3 en de variabele voor het landschap van de geboorteplaats van de respondent wordt een significantieniveau van 0.000 aangegeven door de chi-kwadraat. Dit wordt met name veroorzaakt door de respondenten die buiten Friesland geboren zijn. Van deze respondenten vulden 34 van de 86 (zeer) oneens of neutraal in met betrekking tot stelling 3. Voor de andere vier landschappen vulden slechts 24 van de 196 respondenten één van deze categorieën in. Het bovenstaande laat zien dat stelling 3 beduidend genuanceerder beoordeeld wordt door de respondenten dan stelling 1 en 2.

4.6 Meest kenmerkende landschap verklaard

Voor dit onderzoek is het vervolgens relevant om inzicht te verkrijgen in hoeverre de keuze van de respondent voor het meest kenmerkende landschap samenhangt met andere variabelen zoals geslacht, leeftijd, welk landschap het mooist gevonden wordt, enzovoort. Om te onderzoeken of er een associatie bestaat tussen de keuze voor het meest kenmerkende landschap (de afhankelijke variabele) aan de ene kant, en variabelen als geslacht en leeftijd (onafhankelijke variabelen) aan de andere kant, kan een regressieanalyse worden uitgevoerd. Wanneer er meerdere verklarende

(onafhankelijke) variabelen in het model gebruikt worden, moet er gedacht worden aan een meervoudige lineaire regressie. In dit geval is de afhankelijke variabele (keuze voor het meest kenmerkende landschap) nominaal van aard, wat suggereert dat een multinomiale logistische regressie hier gebruikt dient te worden. Het nadeel van deze statistische toets is echter dat het een lastig te interpreteren toets is, en dat de hieraan gebonden conclusies een ingewikkelde betekenis kunnen hebben. Een alternatieve mogelijkheid is om voor elke categorie van de nominale variabele een aparte (binaire logistische) regressie uit te voeren. Op deze manier kunnen er beter te interpreteren conclusies worden getrokken op basis van de resultaten. Het nadeel is echter dat de uitkomstcategorieën van de verklaarde variabelen (wadden-,klei-,veen- en zandlandschap) als onafhankelijk van elkaar worden gezien, terwijl ze dat in werkelijkheid niet zijn, want de respondenten moesten kiezen tussen deze vier categorieën. Desondanks is er hier toch gekozen om binaire logistische regressies uit te voeren, met name omdat de resultaten in dit geval beter zijn te interpreteren en meer geschikt zijn om mee te werken voor It Fryske Gea. Er zullen hieronder zodoende vier binaire logistische regressies (voor iedere categorie één) worden besproken.

De variabelen die als verklarende variabelen dienen in deze regressies zijn de volgende: geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, het landschap dat het mooist gevonden wordt, of iemand wel of niet in Friesland geboren is, hoelang iemand in Friesland woont, het landschap van de geboorteplaats, het landschap van de woonplaats, en tot slot hoelang iemand in zijn of haar woonplaats woont. Hierbij dient nog opgemerkt te worden dat de variabelen 'leeftijd' en 'aantal jaren woonachtig in Friesland' hier als ratiovariabelen zijn gemeten (het aantal jaren) en niet als categorieën zoals in de bovenstaande analyses. Er zal nu voor elk van de vier landschappen worden bediscussieerd of er variabelen zijn die een samenhang vertonen met de keuze van de respondent om het wadden-, klei-, veen- of zandlandschap als meest kenmerkend voor Friesland te beoordelen. De belangrijkste conclusies worden hierbij steeds aan het begin gegeven, gevolgd door een toelichting.

Kleilandschap

Om te beginnen zal er hier gekeken worden naar wat de invloed van de hierboven genoemde onafhankelijke variabelen is op de keuze voor respondenten om het kleilandschap als meest kenmerkende landschap aan te wijzen. Er wordt begonnen met het kleilandschap omdat dit gebied als het meest kenmerkend wordt gezien door de respondenten. Om deze reden is het kleilandschap eveneens als referentiecategorie gekozen voor alle verklarende variabelen in de vier regressies waarvan de categorieën bestaan uit de vier landschappen (geboorteplaats, woonplaats, etc.). Om een binaire logistische regressie uit te kunnen voeren is er een binaire variabele aangemaakt met als categorieën 'kleilandschap wordt niet als meest kenmerkend ingevuld' en 'kleilandschap wordt wel als meest kenmerkend ingevuld'. Een eerste belangrijke en tevens opvallende conclusie uit de

regressieanalyse is dat bij vrouwen de kans groter is dan bij mannen dat ze het kleilandschap als het meest kenmerkende landschap beoordelen. Een tweede belangrijke conclusie heeft te maken met de leeftijd van respondenten. Hoe ouder de respondent namelijk is, des te groter de kans dat hij of zij het kleilandschap als het meest kenmerkend ziet. Een derde conclusie die kan worden getrokken op basis van de regressie is dat wanneer iemand het kleilandschap niet als het mooiste landschap ziet, de kans vervolgens ook sterk afneemt dat diegene het kleilandschap als het meest kenmerkende landschap ziet. Vervolgens kan er worden geconstateerd dat er een fundamenteel verschil van oordeel bestaat over of het kleilandschap het meest kenmerkend is tussen leden die in het zandgebied geboren zijn en leden die in het kleilandschap geboren zijn. Tot slot kan er worden geconcludeerd dat wanneer iemand woonachtig is in het veenlandschap, de kans sterk afneemt dat diegene het kleilandschap het meest kenmerkend vindt ten opzichte van iemand die woonachtig is binnen het kleilandschap. Deze conclusies zullen nu verder worden toegelicht.

In tabel 4.15 worden de belangrijkste resultaten van de binaire logistische regressie weergegeven. De tabel geeft een overzicht van de significantieniveaus van de onafhankelijke variabelen en van de 'odds ratios' (gelabeld als $\text{Exp}(B)$). De 'odds ratio' geeft aan hoe groot de kans dat een uitkomst plaatsvindt vergroot of verkleind wordt wanneer de verklarende variabele met één eenheid toeneemt. Een 'odds ratio' van 1 betekent dat er geen verandering is in de kansen na een verandering van één eenheid in de verklarende variabele; een waarde van 2 betekent dat de kansen dat de uitkomst zich voordoet twee keer zo hoog zijn, en een waarde van 0,5 betekent dat de kans twee keer zo klein is (Economic & Social Research Council, 2014). De tabel laat zien dat er een significant effect is met betrekking tot de variabele voor geslacht ($p=0.007$). Dit betekent hier dat vrouwen een bijna drie maal (2.759) zo grote kans hebben dan mannen om het kleilandschap als het meest kenmerkende landschap van Friesland te beoordelen. Of de verschillen tussen mannen en vrouwen als wel of niet relevant moeten worden beschouwd is een afweging die gemaakt kan worden door beleid. Een mogelijke verklaring in deze context zou kunnen zijn dat er verschillen in de sociale constructies van mannen en vrouwen bestaan. De variabele voor leeftijd is eveneens significant en geeft een p-waarde aan van 0.031. De 'odds ratio' geeft aan dat voor elk jaar dat een respondent ouder wordt de kans met 4% (1.044) stijgt dat een respondent het kleilandschap het meest kenmerkende landschap van Friesland vindt. Hier geldt daarom dat hoe ouder de respondent is, des te groter de kans dat deze het kleilandschap als meest kenmerkend aanwijst.

De tabel laat vervolgens ook zien dat de p-waarden van de variabelen voor het mooiste landschap alle drie significant zijn. Voor het waddenlandschap wordt bij de 'odds ratio' een waarde van 0.190 aangegeven. Dit betekent dat de kans met 81% afneemt dat respondenten die het waddenlandschap als het mooiste landschap zien vervolgens het kleilandschap als meest kenmerkend zien, vergeleken met respondenten die het kleilandschap als het mooiste landschap zien. Voor respondenten die het

veenlandschap als mooiste landschap beoordelen neemt de kans met 84% af dat zij het kleilandschap als meest kenmerkend zien. Tot slot geldt voor het zandlandschap dat de respondenten die dit landschap als mooist invullen de kans met 78% afneemt dat zij het kleilandschap als meest kenmerkend zien. Hieruit wordt duidelijk dat respondenten die het kleilandschap niet als mooiste landschap invullen ook minder kans hebben om het kleilandschap als meest kenmerkende landschap te beoordelen.

Variabele:	Significantieniveau	Exp(B)
Geslacht (0=man; 1=vrouw)	0.007	2.759
Leeftijd	0.031	1.044
Opleidingsniveau (Algemeen vormend onderwijs (mavo, havo, vwo))	0.613	0.726
Opleidingsniveau (MBO)	0.737	1.190
Opleidingsniveau (HBO)	0.850	1.080
Mooiste landschap (waddenlandschap)	0.001	0.190
Mooiste landschap (veenlandschap)	0.000	0.156
Mooiste landschap (zandlandschap)	0.007	0.213
Woonachtig in Friesland	1.000	0.621
Hoelang woonachtig in Friesland	0.684	0.994
Landschap geboorteplaats (waddenlandschap)	1.000	0.000
Landschap geboorteplaats (veenlandschap)	0.349	0.567
Landschap geboorteplaats (zandlandschap)	0.009	0.282
Landschap geboorteplaats (buiten Friesland)	0.162	0.499
Landschap woonplaats (veenlandschap)	0.028	0.356
Landschap woonplaats (zandlandschap)	0.353	0.684
Landschap woonplaats (buiten Friesland)	1.000	n.v.t.
Hoelang woonachtig woonplaats	0.234	1.015

Tabel 4.15: Resultaten binaire logistische regressie met als afhankelijke variabele 'het kleilandschap als meest kenmerkende landschap'

Verder geeft de tabel ook aan dat er een significant verband is tussen de afhankelijke variabele en de variabele voor het zandlandschap als geboorteplaats ($p=0.009$). Voor respondenten die binnen de grenzen van het zandgebied geboren zijn, neemt de kans dat zij het kleilandschap als meest kenmerkend invullen met ongeveer 72% af, vergeleken met respondenten die binnen het kleilandschap geboren zijn. Respondenten die binnen het zandlandschap geboren zijn zien derhalve het kleilandschap minder snel als het meest kenmerkende landschap van Friesland. Tot slot is ook de

variabele voor het veenlandschap als woonplaats significant ($p=0.028$). Wat dit betekent, met een 'odds ratio' van 0.356, is dat voor respondenten die binnen het veenlandschap wonen, de kans met 64% afneemt dat deze respondenten het kleilandschap als meest kenmerkend aanwijzen vergeleken met respondenten die binnen het kleilandschap wonen. Dit heeft wellicht te maken met, zoals Stobbelaar en Pedroli (2011) aangeven, dat mensen zich vaak verbonden voelen met de regio waar ze zijn opgegroeid of een belangrijke periode in hun leven hebben doorgemaakt. De respondenten die bijvoorbeeld binnen het zandlandschap geboren zijn voelen zich derhalve mogelijk meer verbonden met dit landschap dan met het kleilandschap en geven daardoor minder snel het kleilandschap aan als meest kenmerkend.

Waddenlandschap

Vervolgens is er op dezelfde manier als bij het kleilandschap een binaire variabele aangemaakt voor het waddenlandschap met de categorieën 'waddenlandschap wordt niet als meest kenmerkend ingevuld' en 'waddenlandschap wordt wel als meest kenmerkend ingevuld'. De belangrijkste conclusie die kan worden getrokken op basis van de regressie is dat leden die het waddenlandschap als het mooiste landschap zien, ook eerder het waddenlandschap als het meest kenmerkende landschap zien.

Tabel 4.16 toont de belangrijkste resultaten van de regressie. Deze tabel maakt duidelijk dat er een significant effect is tussen de afhankelijke variabele en de verklarende variabele voor het waddenlandschap als mooiste landschap ($p= 0.028$). De 'odds ratio' geeft aan dat respondenten die het waddenlandschap als het mooiste landschap zien 3 keer (3.037) meer kans hebben om eveneens het waddenlandschap als meest kenmerkende landschap voor Friesland te zien, vergeleken met respondenten die het kleilandschap als mooiste landschap zien. Respondententent die het waddenlandschap als het mooiste landschap zien, zullen derhalve eerder het waddenlandschap als het meest kenmerkend en identiteitsdragend voor Friesland zien. De rest van de tabel laat zien dat er geen significante effecten zijn tussen de afhankelijke variabele en de andere onafhankelijke variabelen. Voor een variabele zoals het landschap waarin de respondent geboren is, is dit vanzelfsprekend. Dit is omdat er slechts één respondent in het gebied van het waddenlandschap geboren is, en omdat het niet te verwachten is dat respondenten die bijvoorbeeld woonachtig zijn in het veenlandschap eerder het waddenlandschap als kenmerkend aanwijzen.

Veenlandschap

In dit gedeelte wordt gekeken naar een eventuele invloed van de onafhankelijke variabelen op de keuze van de respondent om het veenlandschap als het meest kenmerkende landschap van Friesland te beoordelen. Allereerst kan er worden geconstateerd dat leden die het veenlandschap of het

zandlandschap als het mooiste landschap zien, dit landschap ook eerder als het meest kenmerkend voor Friesland beoordelen vergeleken met de leden die het kleilandschap het mooist vinden. Tevens geldt dat leden die binnen het zandlandschap geboren zijn eerder het veenlandschap als het meest kenmerkend zien dan mensen die binnen het kleilandschap geboren zijn. Tot slot kan er worden geconcludeerd dat leden die woonachtig zijn in het veengebied eerder het veenlandschap als het meest kenmerkende gebied beoordelen ten opzichte van leden die in het kleigebied wonen.

Variabele:	Significantieniveau	Exp(B)
Geslacht	0.122	0.558
Leeftijd	0.302	0.980
Opleidingsniveau (Algemeen vormend onderwijs (mavo, havo, vwo))	0.587	1.395
Opleidingsniveau (MBO)	0.067	2.524
Opleidingsniveau (HBO)	0.896	1.056
Mooiste landschap (waddenlandschap)	0.028	3.037
Mooiste landschap (veenlandschap)	0.934	1.047
Mooiste landschap (zandlandschap)	0.685	0.777
Woonachtig in Friesland	1.000	0.670
Hoelang woonachtig in Friesland	0.849	0.997
Landschap geboorteplaats (waddenlandschap)	1.000	0.000
Landschap geboorteplaats (veenlandschap)	0.569	1.416
Landschap geboorteplaats (zandlandschap)	0.670	1.227
Landschap geboorteplaats (buiten Friesland)	0.570	1.337
Landschap woonplaats (veenlandschap)	0.355	0.652
Landschap woonplaats (zandlandschap)	0.960	1.021
Landschap woonplaats (buiten Friesland)	1.000	0.000
Hoelang woonachtig woonplaats	0.210	0.984

Tabel 4.16: Resultaten binaire logistische regressie met als afhankelijke variabele 'het waddenlandschap als meest kenmerkende landschap'

Tabel 4.17 geeft een overzicht van de relevante uitkomsten van de logistische regressie. In tegenstelling tot bij het kleilandschap, zijn de variabelen voor geslacht en leeftijd hier niet significant. Wellicht een opvallende uitkomst is dat de p-waarde voor respondenten met een MBO diploma als hoogst afgeronde opleiding significant is. De 'odds ratio' geeft aan dat respondenten met een MBO opleiding vergeleken met die met een WO opleiding 76% minder kans hebben om het veenlandschap als het meest kenmerkende landschap te zien. Respondenten met een MBO diploma hebben aldus

minder kans om het veenlandschap kenmerkend te vinden wanneer de verklarende variabele met één eenheid toeneemt, in vergelijking met respondenten die in het bezit zijn van een WO diploma. Voor deze uitkomst kan geen verklaring worden gevonden door de onderzoeker. Niettemin kan dit wel een resultaat zijn waar beleid (bijvoorbeeld It Fryske Gea of de provincie Fryslân) grondig over zou kunnen nadenken.

Daarnaast geldt dat voor respondenten die het veenlandschap als het mooiste landschap zien, er een ongeveer 9 keer grotere kans is dat zij het veenlandschap eveneens als meest kenmerkende

Variabele:	Significantieniveau	Exp(B)
Geslacht	0.775	0.890
Leeftijd	0.561	0.988
Opleidingsniveau (Algemeen vormend onderwijs (mavo, havo, vwo))	0.950	1.040
Opleidingsniveau (MBO)	0.017	0.238
Opleidingsniveau (HBO)	0.319	0.647
Mooiste landschap (waddenlandschap)	0.262	2.202
Mooiste landschap (veenlandschap)	0.002	8.948
Mooiste landschap (zandlandschap)	0.020	5.532
Woonachtig in Friesland	1.000	1.833
Hoelang woonachtig in Friesland	0.512	0.989
Landschap geboorteplaats (waddenlandschap)	1.000	0.000
Landschap geboorteplaats (veenlandschap)	0.132	2.655
Landschap geboorteplaats (zandlandschap)	0.018	3.639
Landschap geboorteplaats (buiten Friesland)	0.324	1.811
Landschap woonplaats (veenlandschap)	0.012	3.168
Landschap woonplaats (zandlandschap)	0.363	1.513
Landschap woonplaats (buiten Friesland)	1.000	0.000
Hoelang woonachtig woonplaats	0.435	1.011

Tabel 4.17: Resultaten binaire logistische regressie met als afhankelijke variabele 'het veenlandschap als meest kenmerkende landschap'

landschap invullen, vergeleken met respondenten die het kleilandschap het mooist vinden. Er bestaat hier een associatie tussen het landschap wat iemand als mooist beoordeelt en welk landschap diegene als meest kenmerkend ziet. Voor de respondenten die het zandlandschap als het mooiste landschap beschouwen is de kans ook groter (5.5 keer) dat zij het veenlandschap als meest kenmerkend zien vergeleken met de referentiecategorie. Respondenten die in het zandlandschap

geboren zijn, zijn tevens eerder geneigd om het veenlandschap als meest kenmerkend te zien, vergeleken met de respondenten geboren in het kleilandschap, namelijk een kans van 3.6 keer per eenheid toename in de verklarende variabele. Opmerkelijk hierbij is dat er geen aantoonbaar significant effect is wat betreft de respondenten die binnen het veenlandschap geboren zijn.

Tot slot geeft de tabel een associatie aan met het veenlandschap als woonplaats. De 'odds ratio' maakt duidelijk dat respondenten die woonachtig zijn in het veenlandschap, vergeleken met degenen die in het kleilandschap wonen, een meer dan drie keer (3.2) zo grote kans hebben om het veenlandschap ook als meest kenmerkende landschap te beoordelen.

Zandlandschap

Tabel 4.18 toont de relevante resultaten voor de binaire logistische regressie waarbij de keuze voor het zandlandschap als het meest kenmerkende landschap als afhankelijke variabele is gebruikt. Zoals

Variabele:	Significantieniveau	Exp(B)
Geslacht	0.996	0.000
Leeftijd	0.216	0.692
Opleidingsniveau (Algemeen vormend onderwijs (mavo, havo, vwo))	1.000	0.016
Opleidingsniveau (MBO)	0.996	n.v.t.
Opleidingsniveau (HBO)	0.996	n.v.t.
Mooiste landschap (waddenlandschap)	0.996	n.v.t.
Mooiste landschap (veenlandschap)	0.996	n.v.t.
Mooiste landschap (zandlandschap)	0.996	n.v.t.
Woonachtig in Friesland	0.999	n.v.t.
Hoelang woonachtig in Friesland	0.188	1.483
Landschap geboorteplaats (waddenlandschap)	0.999	n.v.t.
Landschap geboorteplaats (veenlandschap)	0.997	0.000
Landschap geboorteplaats (zandlandschap)	0.227	0.159
Landschap geboorteplaats (buiten Friesland)	0.995	0.000
Landschap woonplaats (veenlandschap)	0.176	19.609
Landschap woonplaats (zandlandschap)	0.248	4.900
Landschap woonplaats (buiten Friesland)	1.000	0.000
Hoelang woonachtig woonplaats	0.099	0.942

Tabel 4.18: Resultaten binaire logistische regressie met als afhankelijke variabele 'het zandlandschap als meest kenmerkende landschap'

de tabel laat zien is er geen enkel significant effect met één van de verklarende variabelen. Dit wordt veroorzaakt door het lage aantal respondenten dat het zandlandschap als meest kenmerkend beoordeelt, namelijk 21 (zie tabel 4.10). Met een dergelijk laag aantal respondenten is het zodoende niet mogelijk om eventuele significante effecten met de verklarende variabelen aan te tonen.

5. Conclusie

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal een antwoord worden gegeven op de hoofdvraag van het onderzoek. Allereerst zullen in paragraaf 5.2 de belangrijkste conclusies worden besproken. Daarna volgt in paragraaf 5.3 een discussie waarbij met een kritische blik naar het onderzoek wordt gekeken en waarbij aanbevelingen voor verder onderzoek worden gedaan.

5.2 Conclusies

Regionale identiteiten worden toegeschreven aan een gebied en zijn geen natuurlijke of objectieve kenmerken van dit gebied: het zijn sociale constructies van mensen. Deze constructies zijn niettemin gebaseerd op specifiek waar te nemen kenmerken en kwaliteiten (Haartsen et al., 2000). Deze kenmerken bestaan onder meer uit de verschillende landschappen en de bijbehorende landschapselementen binnen een gebied. In dit onderzoek staat de vraag centraal welke landschappen en landschapselementen bepalend zijn voor de regionale identiteit van Friesland, ofwel de Friese identiteit. Op basis van het verrichte onderzoek kunnen enkele conclusies met betrekking tot deze vraag worden getrokken.

Wat betreft de landschapselementen, wijzen de respondenten gemiddeld gezien de kwelders en geulen/slenken van het waddenlandschap, de boerderijen van het kleilandschap, de meren van het veenlandschap en de houtwallen van het zandlandschap aan als de meest kenmerkende elementen. Deze elementen kunnen worden beschouwd als de belangrijkste 'identity markers' voor de vier landschappen volgens de respondenten. Zoals Tempelman (1999) schrijft, kunnen deze specifieke elementen door de bewoners van een gebied gebruikt worden om dit gebied te onderscheiden van andere gebieden. Andere elementen die als kenmerkend worden gezien (zij het in mindere mate) zijn de duinen van de Waddeneilanden, de akkers en weilanden van het kleilandschap, de petgaten van het veengebied en de bossen, elzensingels en beekdalen van het zandlandschap. Daarnaast kan er ook worden gesteld dat de samenhang tussen bepaalde elementen bepalend kan zijn voor de kenmerkendheid van een gebied. De beleving en afwisseling van deze elementen spelen hierbij eveneens een belangrijke rol (Baas, 2005). Elementen die niet als kenmerkend worden gezien zijn met name de (naald)bossen en de zeedijken van het waddegebied, de sloten en vaarten en de dijken van het kleigebied, de weilanden van het veengebied en de kleine meertjes (pingo's, dobben) en zandvlaktes van het zandgebied. Tot slot waren er tevens enkele elementen die volgens de respondenten ontbraken in de enquête, zoals de kliffen van Gaasterland en de kerken (met name de bijbehorende torens). De Friese elf steden werden hier ook genoemd. Het laatstgenoemde element

heeft eveneens met de eerder genoemde samenhang te maken. De Friese elf steden kunnen samen als een 'identity marker' voor het kleilandschap en het veenlandschap dienen. Verder bestaat hier, zoals in hoofdstuk 4 is beschreven, een verschil in de elementen die twee groepen actoren (leden van It Fryske Gea en deskundigen) als kenmerkend voor de vier landschappen aanwijzen. Simon (2005) schrijft dat de 'acts of power' vervolgens een bepalende rol spelen: de machtsverhouding tussen (groepen van) actoren bepaalt voor een belangrijk deel welke identiteiten dominant zijn in een streek.

Schroor (1993) schrijft, zoals eerder aangegeven, dat hét Friese landschap niet bestaat. De resultaten van dit onderzoek ondersteunen deze bewering, aangezien zowel het kleilandschap als het wadden- en veenlandschap door veel leden vaak als het meest kenmerkend worden ingevuld. Desalniettemin wordt het kleilandschap door de meeste leden als het meest kenmerkende landschap beschouwd. Het kleilandschap met zijn boerderijen omringd door akkers en weilanden is een beeld dat als zeer kenmerkend voor Friesland wordt gezien. Het waddenlandschap wordt gemiddeld gezien echter hoger gewaardeerd dan het kleilandschap wat kenmerkendheid betreft. Een mogelijke verklaring dat het kleilandschap toch als het meest kenmerkend wordt gezien, is dat dit landschap het minst vaak als helemaal niet kenmerkend voor Friesland wordt bestempeld door de leden. Het veenlandschap wordt gemiddeld gezien (zij het in een iets mindere mate) ook als kenmerkend voor Friesland gezien. Het zandlandschap wordt daarentegen niet als heel kenmerkend voor Friesland beschouwd, en werd slechts 21 maal als het meest kenmerkende landschap van de provincie beoordeeld.

Hoe kan de keuze voor het meest kenmerkende en identiteitsdragende landschap verklaard worden? Zoals het resultatenhoofdstuk heeft aangetoond, hebben onder andere de geboorteplaats en de woonplaats een belangrijke invloed op deze keuze. Zo geeft bijvoorbeeld een groot gedeelte van de leden die geboren en/of woonachtig zijn in het kleigebied eveneens aan dit landschap het meest kenmerkend te vinden. Verder kan er een fundamenteel verschil in oordeel worden geconstateerd tussen de leden die geboren zijn in het kleilandschap en degenen die in het zandlandschap geboren zijn. Leden die binnen het zandlandschap geboren zijn hebben veel minder kans om het kleilandschap als het meest kenmerkende landschap van Friesland te zien, vergeleken met degenen die binnen het kleilandschap geboren zijn.

Uit het bovenstaande kan worden opgemaakt dat de leden een voorkeur voor het eigen landschap hebben. Stobbelaar en Pedrolì (2011) geven ook aan, zoals vermeld in hoofdstuk 3, dat mensen een gevoel van verbondenheid kunnen hebben met een bepaald landschap, vaak in de regio waar ze zijn opgegroeid of waar ze een belangrijke periode in hun leven hebben doorgemaakt. Verbondenheid met een landschap kan eveneens betekenen dat dit landschap mooi gevonden wordt. In dit

onderzoek wordt duidelijk dat het landschap dat het mooist gevonden wordt een belangrijke invloed heeft op de keuze welk landschap het meest kenmerkend gevonden wordt. Bijvoorbeeld de leden die het waddenlandschap of veenlandschap het mooist vinden, geven eerder aan dit landschap ook het meest kenmerkend te vinden.

5.3 Discussie en aanbevelingen

Het is hier van belang om duidelijk te maken dat er in dit onderzoek slechts uitspraken kunnen worden gedaan over een beperkte groep bewoners van de provincie Friesland. Voor de uitvoerbaarheid van het onderzoek dient de onderzoeker keuzes te maken met betrekking tot de populatie die onderzocht kan worden, waarbij subjectiviteit onvermijdelijk een rol speelt. Vanwege de keuze om het onderzoek te richten op de leden van een landschapsvereniging, kunnen er slechts uitspraken worden gedaan over bewoners die op een bepaalde manier een binding hebben met de Friese landschappen, aangezien zij lid zijn van It Fryske Gea. Onderzoek naar niet-leden zou een interessante vergelijking kunnen opleveren en eventuele verschillen in de voorkeuren tussen deze twee groepen met betrekking tot Friese landschappen en landschapselementen kunnen aantonen. Verder dient er genoemd te worden dat een groot deel van de geënquêteerde leden man is (71%) en dat de gemiddelde leeftijd van de respondenten vrij hoog is (62 jaar). De uitspraken die hierboven zijn gedaan hebben derhalve voornamelijk betrekking op mannelijke leden van It Fryske Gea van een oudere leeftijd. Verder onderzoek naar dit thema zou zich kunnen richten op de jongere bewoners van de provincie Friesland. Welke landschappen en landschapselementen vinden zij belangrijk voor de Friese identiteit, wat zijn de verschillen en overeenkomsten met de oudere leden van It Fryske Gea, en in welke mate hechten zij waarde aan de bescherming en het behoud van deze elementen? Tevens zou dit onderzoek een aantal jaren later nogmaals uitgevoerd kunnen worden, zodat inzicht kan worden verkregen in de mate waarin de meningen van de leden van It Fryske Gea zijn veranderd. Daarnaast kunnen er kanttekeningen worden geplaatst bij de keuze welke landschappen en landschapselementen te gebruiken voor dit onderzoek. Mede voor de uitvoerbaarheid van het onderzoek is er gekozen om een eenvoudige landschapsindeling te hanteren. Zoals Schroor (1993) echter aangeeft, kent Friesland een rijke variatie aan landschappen, en hijzelf hanteert een indeling in negen verschillende Friese landschappen. Vervolgonderzoek zou onder andere meer gedetailleerd kunnen ingaan op welke landschappen en landschapselementen bewoners van de provincie Friesland zelf onderscheiden en wat volgens hun het belang is van deze gebieden en de bijbehorende elementen voor de regionale identiteit van Friesland.

Literatuurlijst

- Baas, H., Mobach, B. en Renes, H. (2005). *Leestekens van het landschap: 188 landschapselementen in kort bestek*. Utrecht: Landschapsbeheer Nederland.
- Berendsen, H.J.A. (2008). *Landschappelijk Nederland*. Vierde herziene druk. Assen: Van Gorcum.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2014). *Internetgebruik ouderen fors toegenomen*. Geraadpleegd op 13-5-2014 via <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/vrije-tijd-cultuur/publicaties/artikelen/archief/2013/2013-4005-wm.htm>.
- Economic and Social Research Council (2014). *Glossary*. Geraadpleegd op 26-06-2014 via <http://www.restore.ac.uk/srme/www/fac/soc/wie/research-new/srme/glossary/index01aa.html?selectedLetter=O#odds-ratio>.
- Feenstra, H. (1993). Regionale identiteit in Noord-Nederland. *Noorderbreedte*, 17(6).
- Haartsen, T., Groote, P. en Huigen, P.P.P. (2000). *Claiming rural identities: dynamics, contexts, policies*. Assen: Van Gorcum.
- Haartsen, T. (2002). *Platteland: boerenland, natuurterrein of beleidsveld? Een onderzoek naar veranderingen in functies, eigendom en representaties van het Nederlandse platteland*. Dissertatie faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen.
- Haartsen, T., Groote, P. en Huigen P.P.P. (2003). Measuring age differentials in representations of rurality in The Netherlands. *Journal of Rural Studies*, 19, pp. 245-252.
- Hall, S. (1997). *Representation: cultural representations and signifying practices*. London: Sage.
- Holloway, L. en Hubbard, P. (2001). *People and place: the extraordinary geographies of everyday life*. Harlow: Prentice Hall.
- Ilieva, J., Baron, S. en Healey N.M. (2001). Online surveys in marketing research: pros and cons. *International Journal of Market Research*, 44(3), pp. 361-376.
- It Fryske Gea (2013). *Leeftijdverdeling leden It Fryske Gea per 4-11-2013*. [pdf]. Olterterp: It Fryske Gea.
- It Fryske Gea (2014). *Organisatie*. Geraadpleegd op 07-05-2014 via <http://www.itfryskegea.nl/Over-ons/Organisatie/>.
- Kruit, J., Salverda, I.E. en Hendriks, K. (2004). *Regionale identiteit van natuur en landschap; een verkenning van een containerbegrip en de bruikbaarheid als sturingselement*. Alterra-rapport 1014. Wageningen: Alterra.
- McGuirk, P.M. en O'Neill, P. (2010). Using questionnaires in qualitative human geography. In I. Hay (Red.), *Qualitative research methods in human geography* (pp. 191-216). Don Mills: Oxford University Press.

- Messely, L. en Dessen, J. (2010). *Betekenis en mogelijkheid van streekidentiteit als mobiliserende factor in de Westhoek*. Merelbeke: Instituut voor landbouw- en visserijonderzoek.
- Nota Belvédère (1999). *Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. Den Haag: Ministeries van OCW, LNV, VROM & VenW.
- Oakes, T. en Price, P. L. (2008). *The cultural geography reader*. Abingdon: Routledge.
- O'Leary, Z. (2010). *The essential guide to doing your research project*. 2de Editie. London: Sage.
- Paasi, A. (2002) Bounded spaces in the mobile world: deconstructing 'regional identity'. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 93(2), pp. 137-148.
- Paasi, A. (2008). Finnish landscape as social practice: mapping identity and scale. In: M. Jones en K. R. Olwig (Red.), *Nordic Landscapes. Region and belonging on the northern edge of Europe* (pp. 511-539). Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Paasi, A. (2011). The region, identity, and power. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 14, pp. 9-16).
- Provincie Fryslân. (2014). *Grutsk op 'e romte!* Leeuwarden: Provincie Fryslân.
- Raad van Europa. (2002). *The European landscape convention*. Nummer 98. Straatsburg: Raad van Europa.
- Relph, E. (2008). A pragmatic sense of place. In: F. Vanclay, M. Higgins en A. Blackshaw (Red.), *Making sense of place* (pp. 311-323). Canberra: National Museum of Australia Press.
- Renes, H. (2012). *Landschap en (Friese) identiteit*. Geraadpleegd op 12-12-2013 via http://www.academia.edu/2570506/Landschap_en_Friese_identiteit.
- Schroor, M. (1993). *De wereld van het Friese landschap*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Simon, C. J. M. (2005). *Ruimte voor identiteit: de productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland*. Groningen: S.I.
- Stobbelaar, D.J. en Hendriks, K. (2006). Reading the identity of place. In: W. Van Der Knaap en A. Van Der Valk (Red.), *Multiple landscape: merging past and present* (pp. 199-211). Wageningen: ISOMUL Report 90 8585 109 2.
- Stobbelaar, D.J. en Pedroli, B. (2011). Perspectives on landscape identity: a conceptual challenge. *Landscape Research*, 36(3), pp. 321-339.
- Tempelman, S. (1999). Duiken in het duister: een gematigd constructivistische benadering van culturele identiteit. *Migrantenstudies*, 15(2), pp. 70-82.
- Valentine, G. (2001). Whatever happened to the social? Reflections on the 'cultural turn' in British human geography. *Norwegian Journal of Geography*, 55(3), pp. 166-172.

Bijlage: Enquête

rijksuniversiteit
groningen

faculteit ruimtelijke
wetenschappen

Enquête landschappelijke kenmerken van Fryslân

Mijn naam is Eelke van der Veen en voor mijn afstudeerscriptie van de master Culturele Geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen doe ik in samenwerking met It Fryske Gea onderzoek naar welke landschappen en landschapselementen leden van It Fryske Gea als kenmerkend voor Fryslân zien. Zou u mee willen werken aan het onderzoek? De gegevens worden vertrouwelijk behandeld en alleen voor dit onderzoek gebruikt. Het invullen van de vragenlijst duurt ongeveer **5 minuten**. Bij voorbaat dank!

Contactpersoon   Eelke van der Veen
E-mail: e.j.van.der.veen.2@student.rug.nl

Achtergrondinformatie

Met de discussies over een mogelijke fusie van de provincies Groningen, Fryslân en Drenthe zijn ook de discussies over de regionale identiteiten in Noord-Nederland weer opgelaaid, zeker in Fryslân. De historicus Erik Betten publiceerde in 2013 een studie naar de Friese identiteit waarin hij onder meer aandacht besteedt aan het Friese landschap als drager van Friese identiteit. Veel vragen zijn echter nog onbeantwoord gebleven. Het is onder meer relevant om te onderzoeken welke landschappen en landschapselementen er aan de Friese identiteit worden gekoppeld. Is er bijvoorbeeld een typisch Fries landschap aan te wijzen? En welke landschapselementen horen hier dan bij?

Graag verneem ik uw mening aan de hand van de volgende vragen.

Enquête

Hieronder ziet u een (hoogte)kaart van de provincie Fryslân ingedeeld in vier landschappen:

Figuur 1:(hoogte)kaart van de provincie Fryslân ingedeeld in vier landschappen: waddenlandschap, kleilandschap, veenlandschap en zandlandschap (Bron: Berendsen 2005, p. 188)

Vraag 1

Kunt u aangeven in hoeverre u elk van deze vier landschappen kenmerkend voor Fryslân vindt (op een schaal van 1-5, waarbij 1 totaal niet kenmerkend en 5 heel kenmerkend is)?

	Niet Kenmerkend					Heel Kenmerkend					Weet Niet
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6
Waddenlandschap	1	2	3	4	5						6
Kleilandschap	1	2	3	4	5						6
Veenlandschap	1	2	3	4	5						6
Zandlandschap	1	2	3	4	5						6

Vraag 2

Welk van deze vier landschappen vindt u het meest kenmerkend voor Fryslân?

- Waddenlandschap
- Kleilandschap
- Veenlandschap
- Zandlandschap

Vraag 3

Welk van deze vier landschappen vindt u het mooist?

- Waddenlandschap
- Kleilandschap
- Veenlandschap
- Zandlandschap

Vraag 4 (niet verplicht)

Zou u kunnen aangeven waarom u dit landschap (ingevuld bij vraag 3) het mooist vindt?

.....

.....

.....

Vraag 5

Zou u de volgende zeven landschapselementen op volgorde kunnen zetten van de mate waarin ze volgens u kenmerkend voor het **waddenlandschap** van Fryslân zijn (Rangschikken van 1-7, waarbij 1 het meest kenmerkend en 7 het minst kenmerkend is)?

- Duinen
- Geulen/slenken
- Kwelders
- (Naald)bossen
- Stranden
- Zandplaten
- Zeedijken

Vraag 6

Zou u de volgende zeven landschapselementen op volgorde kunnen zetten van de mate waarin ze volgens u kenmerkend voor het **kleilandschap** van Fryslân zijn (Rangschikken van 1-7, waarbij 1 het meest kenmerkend en 7 het minst kenmerkend is)?

- Akkers (niet weilanden)
- Boerderijen
- Dijken
- Dorpen
- Sloten en vaarten
- Terpen
- Weilanden

Vraag 7

Zou u de volgende zeven landschapselementen op volgorde kunnen zetten van de mate waarin ze volgens u kenmerkend voor het **veenlandschap** van Fryslân zijn (Rangschikken van 1-7, waarbij 1 het meest kenmerkend en 7 het minst kenmerkend is)?

- Lange rechte percelen
- Meren
- Moerassen
- Petgaten
- Rietlanden
- Vaarten en kanalen

- Weilanden

Vraag 8

Zou u de volgende zeven landschapselementen op volgorde kunnen zetten van de mate waarin ze volgens u kenmerkend voor het **zandlandschap** van Fryslân zijn (Rangschikken van 1-7, waarbij 1 het meest kenmerkend en 7 het minst kenmerkend is)?

- Beekdalen
- Bossen
- Elzensingels
- Heide
- Houtwallen
- Kleine meertjes (pingo's, dobben)
- Zandvlaktes

Vraag 9

Mist u nog kenmerkende landschapselementen? Zo ja, kunt u dan aangeven bij welk van de vier landschapstypen (wadden/klei/veen/zandlandschap) dit element volgens u hoort?

.....
.....
.....

Stellingen

Kunt u aangeven in hoeverre u het met de volgende stellingen eens of oneens bent?

10. Ik vind het belangrijk dat Friese landschappen behouden blijven.

- zeer mee oneens
- mee oneens
- neutraal
- mee eens
- zeer mee eens

11. Friese landschappen spelen een belangrijke rol in mijn leven.

- zeer mee oneens
- mee oneens
- neutraal
- mee eens
- zeer mee eens

12. Friese landschappen vind ik heel belangrijk voor de Friese identiteit.

- zeer mee oneens
- mee oneens
- neutraal
- mee eens
- zeer mee eens

Algemene vragen

13. Bent u woonachtig in de provincie Fryslân?

- Ja
- Nee: ga door naar vraag 15

14. Hoelang bent u al woonachtig in de provincie Fryslân? ..... jaar

15. Waar bent u geboren? .....

16. Waar woont u nu? .....

17. Hoelang woont u daar al? ..... jaar

18. Wat is uw hoogst afgeronde opleiding? .....

19. Wat is uw geslacht?

- Man
- Vrouw

20. Wat is uw geboortejaar? .....

Heeft u nog op- of aanmerkingen?

.....
.....
.....

Indien u de uitkomsten van dit onderzoek wilt ontvangen, zou u dan hieronder uw e-mailadres willen vermelden?

.....

Hartelijk dank voor uw medewerking!